

EDWARD OZOROWSKI

**NAUCZANIE TEOLOGII W WILNIE I W BIAŁYMSTOKU
W XX WIEKU**

Treść: I. Początek XX w.; II. Lata międzywojenne; III. Okres II wojny światowej; IV. Czasy po II wojnie światowej.

Wiek XX zastał Polskę podzieloną między trzech zaborców: Rosję, Prusy i Austrię. Wilno i Białystok znajdowały się pod zaborem rosyjskim, w którym panował największy ucisk narodowy i religijny. Sytuacja polityczna wywierała olbrzymi wpływ na nauczanie teologii. Uległa ona radykalnej poprawie po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r., po czym pogorszyła się zdecydowanie w czasie drugiej wojny światowej i pozostała niedobłą po jej zakończeniu, aby stopniowo się polepszać w następstwie kolejnych odwilży i wreszcie upadku reżimu komunistycznego.

Awans Białegostoku jako ośrodka teologicznego rozpoczął się po II wojnie światowej. Przedtem dominowało Wilno. Rok 1945 nie jest jednak w pełni cezurą między Wilnem a Białymstokiem w uprawianiu teologii, jeśli uwzględnimy istnienie w grodzie Branickich w latach 1815-1842 seminarium misjonarskiego, kształcącego księży dla Diecezji Wileńskiej i wydawnicze przejawy aktywności teologicznej w I poł. XX w.¹

Mówiąc o nauczaniu teologii, bierzemy pod uwagę jedynie jej status akademicki, a więc tę, którą przekazywano w Seminarium Wileńskim, a potem Białostockim na Wydziale Teologicznym USB. Pomijamy natomiast katechizację i kaznodziejstwo. Jakkolwiek bowiem są one również przekazem wiedzy teologicznej, jednak na poziomie rudymenarnym, a nie naukowym. Katechezę i kazanie w tym wypadku należy raczej zaliczyć do przekazu wiary, a nie teologii w jej ścisłym słowa znaczeniu.

¹ L. Piechnik, *Seminaria Duchowne w Archidiecezji Wileńskiej do 1939 r.*, Studia Teologiczne, Biał. Droh.Łomża, 5-6/1987-1988 s. 229 n.

I. POCZĄTEK XX W.

Nauczanie teologii w Diecezji Wileńskiej na pocz. XX w. było ściśle związane z sytuacją, jaka panowała w tej dziedzinie w wieku poprzednim. Określało ją przede wszystkim przeniesienie w 1842 r. przez cara Mikołaja I Akademii Duchownej z Wilna do Petersburga. Uczelnia ta, nosząca tytuł cesarskiej Rzymskokatolickiej Akademii Kościelnej, na mocy konkordatu z 1847 r. została poddana pieczy arcybiskupa mohylewskiego na zasadzie, na jakiej seminaria duchowne podlegały swoim ordynariuszom. W pierwszych latach istnienia opierała się ona na statutach Akademii Wileńskiej, które następnie zostały znowelizowane za rektorstwa F.A. S y m o n a (1884-1897). Ks. S y m o n był człowiekiem światłym, dbającym o dobro Akademii. Założył on rocznik naukowy *Academia Caesarea Romano-Catholica Ecclesiastica Petropolitana* dla publikowania prac profesorów Uczelni, uwrażliwił biskupów na przygotowanie kandydatów na studia, zwiększył wymagania przy egzaminach rocznych i magisterskich, wprowadził nowe podręczniki do poszczególnych przedmiotów i rozbudził studencki ruch naukowy, za co został w 1897 r. skazany na wygnanie do Odessy. Działalność tę kontynuowali jego następcy: ks. K. A. N i e d z i a ł k o w s k i (1897-1901), dogmatyk, późniejszy biskup łucko-żytomierski; ks. L. Z a r n o w i e c k i (1901-1910), absolwent uczelni w Lowanium i Paryżu, twórca katedr Nowego Testamentu, teologii pastoralnej i socjologii chrześcijańskiej; ks. A. K a k o w s k i (1910-1913), późniejszy arcybiskup warszawski, kardynał; i wreszcie ks. I. R a d z i s z e w s k i (1913-1918), odnowiciel Akademii, twórca nowych katedr teologii dogmatycznej, historii dogmatów, encyklopedii teologii i prawa, prawa kanonicznego i cywilnego, założyciel KUL².

Akademia Duchowna w Petersburgu interesuje nas dlatego, że kształciła księży do administracji w Diecezji Wileńskiej i że wśród swoich studentów posiadała także alumnów Wileńskiego Seminarium. Tak np. w 1900 r. było ich tam 8, w 1910 r. – 7, a w 1915 – 17, podczas gdy ogólna liczba alumnów w tych latach w Wilnie wynosiła 87, 138 i 148³.

Wspomnieć tu też należy o założonym w Petersburgu w 1879 r. przez abpa F i j a ł k o w s k i e g o Seminarium Duchownym Archidiecezji Mohylewskiej. Wielu bowiem jego alumnów piastowało wysokie stanowiska w Diecezji Wileńskiej i zasilalo kadrę naukową

² Szczegółowe informacje i literaturę na powyższy temat podaje B. U s s a s s w: *Akademia Duchowna w Petersburgu*, EK, t. 1, Lublin 1973 kol. 212-214.

³ T. K r a h e l, *Schematyzmy Diecezji Wileńskiej jako źródło historyczne*, Lublin 1979, s. 201.

Uniwersytetu Stefana Batorego. W Seminarium Mohylewskim, zaś w XX w. wykładali m.in. ludzie tej miary co: ks. A. Kosiński (apologetyka i dogmatyka), ks. K. Skrinda (liturgia, śpiew), ks. A. Szelażek (filozofia), ks. J. Bałtruszyca (prawo kanoniczne i introdukcja do teologii moralnej), ks. F. Karewicz (teologia moralna szczegółowa i Pismo Św.), ks. J. Borkowski (łacina, homiletyka, język polski), ks. Strakszas (historia Kościoła i patrologia)⁴. Seminarium w Wilnie funkcjonowało w XX w. bez przerwy, z tym, że posiadało *numerus clausus*. Największe obostwienie w nim nastąpiło po powstaniu styczniowym, kiedy to władze carskie zakazały przyjmowania do Seminarium nowych alumnów. Wznowiło ono jednak swoją działalność w 1876 r. z pozwoleniem na kształcenie 40 seminarzystów. Potem sytuacja stopniowo się poprawiała. Władze państwowe szły na ustępstwa i pozwalały na zwiększenie liczby alumnów. Czuwały natomiast pilnie nad tzw. prawomyślnością studentów i profesorów.

Studia w Seminarium Wuleńskim trwały cztery lata. W 1900 r. wykładano w nim następujące przedmioty: Pismo Św. (rok I-IV), dogmatykę, teologię moralną, obrzędy, homiletykę, prawo kanoniczne, historię Kościoła, historię rosyjską, łacinę, język rosyjski i literaturę. W 1906 r. wprowadzono język polski i litewski, w 1907 r. – archeologię biblijną, a w 1917 r. – filozofię, socjologię, historię sztuki kościelnej, patrologię i język niemiecki⁵. Duże znaczenie posiadał tu ukaz tolerancyjny z 1905 r. W jego następstwie stało się możliwym zwiększenie liczby seminarzystów, wprowadzenie nowych wykładów i przywóz nowych podręczników. Wtedy to m.in. wprowadzono do wykładów nowy podręcznik dogmatyki, autorstwa A. Tanaquerę, a wielokrotnie wznowiany i dominujący w seminariach polskich niemal do Soboru Watykańskiego II.

Z nauczaniem teologii wiązała się działalność wydawnicza. Akademia Petersburska wydała drukiem ok. 60 prac naukowych⁷. Tam też, w drukarni E. Nowickiego, wytłoczono 8 tomów dzieła Gama – *Zasady i całość wiary katolickiej*. To ostatnie przedsięwzięcie wiązało się z działalnością E. Roppa, biskupa wileńskiego w latach 1903-1917. Wziął on sobie na kapelana ks. J. Nowickiego, którego brat, Edmund, był w Petersburgu *pomysłowym przedsiębior-*

⁴ C. Oleksy, *Homiletyczno-kaznodziejski dorobek ks. bp. Czesława Falkowskiego*, *Studia Teologiczne*, 1/1983) s. 120.

⁵ L. Piechnik, *art. cyt.*, s. 219 n.

⁶ T. Krahel, *dz. cyt.*, s. 200.

⁷ B. Ussass, *art. cyt.*, kol. 214.

ca fabrycznym i posiadał drukarnię⁸. Biskup nosił w sobie ambitne plany rozwinięcia w Petersburgu aktywności wydawniczej, służącej pomocą duchowieństwu i wiernym olbrzymiej terytorialnie diecezji. Planów tych niestety nie dało się w całości zrealizować z powodu sprzeciwów władz carskich i trudności finansowych.

Po przeniesieniu drukarni E. Nowickiego z Petersburga do Wilna, bp E. Ropp zapoczątkował w 1906 r. wydawanie dziennika *Nowiny Wileńskie*. Ukazały się jednak zaledwie 32 numery, po czym pismo upadło. W jego miejsce biskup zakupił *Kuriera litewskiego*. Miał on być w zamierzeniu biskupa wstępem do akcji kulturalno-oświatowej o szerokim zasięgu⁹. Jednakże braki pieniężne i tym razem pokrzyżowały plany. Trwalszym okazał się tygodnik katolicki *Przyjaciel ludu*, wychodzący w Wilnie w latach 1906-1910 i pod zmienionym tytułem – *Przyjaciel* – do 1914 r. Obok niego należy wspomnieć dwutygodnik, a potem miesięcznik *Słowo i czyn*, wydawany drukiem w Wilnie w latach 1909-1912 i kierujący się do wszystkich ludzi dobrej woli, którzy pragną duchowego odrodzenia¹⁰.

O ile wymienione czasopisma miały charakter popularny i kierowały się do ogółu wiernych, o tyle założony w 1910 r. staraniem administratora apostolskiego ks. K. M. Michalkiewicza *Dwutygodnik Diecezjalny Wileński* był głównie pismem kapłanów i obok wiadomości urzędowych dostarczał także wiele materiału z zakresu teologii. Swój wysoki poziom *Dwutygodnik* zawdzięczał swemu redaktorowi, którym był przez cały czas jego istnienia (do 1915 r.) ks. S. Maciejewicz, absolwent Akademii Petersburskiej, poseł do Dumy Rosyjskiej, senator Rzeczypospolitej¹¹.

II. LATA MIĘDZYWOJENNE

Wybuch I wojny światowej zahamował rozwój nauczania teologicznego w Diecezji Wileńskiej. W 1915 r. przestał się ukazywać *Dwutygodnik Diecezjalny Wileński*, a w 1918 r. zamknięto Akademię Duchowną w Petersburgu. Odzyskanie niepodległości przez Polskę i nowy układ polityczny rodziły nowe zapotrzebowanie na teologię w Diecezji Wileńskiej. Łącznikiem między starymi a nowymi czasy było Seminarium. W 1917 r. poszerzono w nim nauczanie o rok piąty,

⁸ R. Jurkowski, *Edward Ropp jako biskup wileński 1903-1907 (W 50-tą rocznicę śmierci)*, *Studia Teologiczne*. Biań. Droh. Łomża, 8/1990/ s. 251.

⁹ *Tamże*, s. 253.

¹⁰ J. Kraśnicki, *Wiadomości Kościelne Archidiecezji w Białymstoku w latach 1975-1985, tamże*, 9/1991/ s. 226.

¹¹ T. Krahel, *Maciejewicz Stanisław w: Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, Warszawa 1983 s. 346 n.

potem dołączono doń niższe seminarium, tak, że w 1925 r. nauka w Wileńskim Seminarium Duchownym trwała aż 8 lat¹².

Instytucją wspierającą Seminarium stał się wskrzeszony w Wilnie Uniwersytet Stefana Batorego¹³, a zwłaszcza Wydział Teologiczny¹⁴. Początki Wydziału Teologicznego były skromne. Jego zorganizowanie Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie powierzyło ks. B. Ż o n g o ł ł o w i c z o w i, profesorowi prawa kanonicznego w Seminarium Duchowym w Kownie, Akademii Duchowej w Petersburgu i wreszcie KUL¹⁵. Pozykał on dla Wilna profesora UJ w Krakowie ks. Z. Z i m m e r m a n n a i w Warszawie ks. B. W i l a n o w s k i e g o. Do komitetu organizacyjnego nadto należał ks. L. P u c i a t a, doktor teologii i filozofii Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie, profesor Seminarium w Wilnie.

Wydział Teologiczny USB został oparty na wzorach: lwowskim i krakowskim. Tworzyło go na początku trzech ludzi: ks. B. Ż o n g o ł ł o w i c z – prodziekan i wykładowca chrześcijańskich nauk społecznych oraz ks. B. W i l a n o w s k i – zastępca profesora teologii fundamentalnej (w 1919 r. przeprowadził on przewód habilitacyjny na Uniwersytecie we Lwowie, a w 1920 r. został mianowany profesorem nadzwyczajnym¹⁶ Studentów w r.a. 1919/20 było zaledwie dziesięciu: pięciu księży i pięciu świeckich. Od 1920 r. na wykłady uniwersyteckie eksperymentalnie zaczęli uczęszczać seminarzyści wileńscy posiadający świadectwa maturalne¹⁷

Stopniowo na Wydział Teologiczny USB przybywali nowi pracownicy. W 1921 r. dekretem Naczelnika Państwa został mianowany profesorem historii Kościoła tegoż Wydziału ks. C. F a ł k o w s k i, profesor Akademii Petersburskiej i kierownik katedry historii Koś-

¹² T. K r a h e l, *Schematyzmy*, s. 201.

¹³ Powstanie w Wilnie Uniwersytetu Stefana Batorego wyznaczają następujące daty: 28 VIII 1919 – zatwierdzenie przez naczelnego wodza Józefa Piłsudskiego statutu uczelni i 11 X 1919 r. – uroczyste otwarcie pierwszego roku akademickiego.

¹⁴ Wskrzeszenie USB i Wydziału Teologicznego zostały szczegółowo przedstawione w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t.2, Wilno 1929. Do tych prac odwołują się współcześni historycy USB polscy (L. P i e c h n i k, T. K r a h e l, M. K o s m a n), litewscy (K. C e p i e n e, I. P e t r a u s k i e n e, P. R a b i k a u s k a s) i piszący po rosyjsku A. B a c i s oraz R. Z i ó ł g z a. Bibliografię Uniwersytetu zestawili H. B a r a n o w s k i w: *Uniwersytet Wileński 1579-1979. Bibliografia za lata 1945-1982*, Wrocław 1983.

¹⁵ T. K r a h e l, *Żongolłowicz Bronisław (1870-1944)*, SPTK, t.7, Warszawa 1983 s. 501-503.

¹⁶ T. K r a h e l, *Wilanowski Bolesław (1885-1954)*, SPTK, t.7, s. 398.

¹⁷ A. Z i ó ł k o w s k i, *Kwartalnik Teologiczny Wileński. Studium historyczno-teologiczne*, Studia Teologiczne, Biał. Droh.Łomża, 4/1986) s. 138.

ciola KUL. W nowej uczelni pełnił on wiele odpowiedzialnych funkcji. W latach 1921-1923 był on prodziekanem Wydziału Teologicznego, w 1926-1928 dziekanem, w 1928-1930 rektorem Uniwersytetu, a w 1930-1932 prorektorem¹⁸ Ks. C. Falkowski podjął w Wilnie wykłady z historii Kościoła, a od 1933 r. także patrologii. W r. a. 1938/39 pensum jego zajęć wynosiło w wymiarze tygodniowym: 3 godz. historii Kościoła w czasach nowożytnych, 2 godz. historii Reformacji, 2 godz. patrologii, 1 godz. proseminarium i 2 godz. seminarium z historii Kościoła¹⁹

W tymże samym roku (1921) Uniwersytet powierzył kierownictwo katedry teologii moralnej ks. Ignacemu Swirskiemu (1885-1968), doktorowi filozofii (1910) i teologii (1914 r.) na Gregorianum w Rzymie, ojcu duchownemu Seminarium Mohylewskiego, a potem profesorowi Akademii Petersburskiej. Na Wydziale Teologicznym w Wilnie, oprócz teologii moralnej, wykładał on w l. 1927-1928 teologię pastoralną, a w l. 1928-1939 filozofię²⁰.

W 1922 r. do grona pracowników Wydziału wszedł L. Puciata, najpierw jako lektor języka włoskiego, potem zastępca profesora teologii pastoralnej i od 1927 r. wykładowca dogmatyki. Habilitował się on w 1932 r. na Uniwersytecie JK we Lwowie. W 1935 r. został mianowany profesorem nadzwyczajnym w Wilnie. Był on znakomitym dydaktykiem, wspominanym długo przez swoich uczniów, a jednocześnie niestrudzonym społecznikiem. W wykładach korzystał z zachodniej literatury²¹

W 1924 r. Wydział zatrudnił dwóch nowych pracowników: ks. Aleksandra Wóycickiego (1878-1954) i ks. Pawła Nowickiego (1888-1980). Pierwszy z nich, doktor nauk politycznych i społecznych Uniwersytetu Lwańskiego, wykładowca socjologii i ekonomii gospodarczej na KUL, otrzymał etat profesora zwyczajnego i podjął wykłady z chrześcijańskich nauk społecznych. Od 1922 r. był on posłem na Sejm RP, a w latach 1937-1939 pełnił urząd rektora USB²². Drugi, kapłan pelpliński i doktor filozofii uniwersytetu we Fryburgu Badeńskim, był najpierw na Wydziale zastępcą profesora, a potem po uzyskaniu w 1928 r. doktoratu z teologii w Wilnie i habilitacji w 1933 na UW, był kolejno docentem i profesorem nadzwyczajnym w zakresie Pisma Św. Starego Testamentu. Specjalizował się w filozofii biblijnej²³

¹⁸ E. Ozorowski, *Falkowski Czesław (1887-1969)*, SPTK, t. 5, s. 354 n.

¹⁹ C. Oleksy, *art. cyt.*, s. 127.

²⁰ E. Ozorowski, *Swirski Ignacy (1885-1968)* SPTK, t. 7, s. 302-304.

²¹ T. Krahel, *Puciata Leon (1884-1943)*, SPTK, t. 6, s. 739-741.

²² T. Krahel, *Wóycicki Aleksander (1878-1954)*, tamże, t. 7, s. 444-448.

²³ Tenże, *Nowicki Paweł (1888-1980)*, tamże, t. 6, s. 565-566.

Ks. Michał Sopoćko (1888-1975) znalazł się na Wydziale w 1928 r. jako zastępca profesora teologii pastoralnej. Był on księdzem Diecezji Wileńskiej, studiował od 1918 r. na Wydziale Teologicznym UW i w Instytucie Pedagogicznym w Warszawie. Doktorat z teologii moralnej zdobył w 1926 r. i w rok później został ojcem duchownym w Seminarium Duchownym w Wilnie. Habilitował się w 1934 r. na UW²⁴.

W 1930 r. na Wydziale Teologicznym USB znalazło się trzech nowych pracowników: ks. Władysław Suszyński (1898-1968), ks. Henryk Hlebowicz (1904-1941) i ks. Walenty Urmannowicz (1898-1969). Ks. W. Suszyński ukończył w 1921 r. Seminarium Duchowne w Wilnie i przyjął święcenia kapłańskie, następnie studiował na KUL, gdzie w 1923 r. uzyskał stopień licencjata, po czym udał się na dalsze studia do Paryża, gdzie w Instytucie Katolickim pod kierunkiem J. Maritaina uzyskał doktorat filozofii. Na Wydział Teologiczny przyszedł z Seminarium Duchownego, gdzie od 1928 r. wykładał filozofię i prawo kanoniczne²⁵. Ks. H. Hlebowicz z podjął jeszcze jako kleryk studia na KUL (w 1924 r.), gdzie w 1928 r. zdobył stopień doktora teologii, a następnie udał się do Rzymu i tam na Angelicum w 1929 r. uzyskał doktorat filozofii. Na Wydziale wykładał teologię fundamentalną do 1936 r., kiedy to odszedł do pracy duszpasterskiej na terenie dzisiejszej Białorusi²⁶. Ks. W. Urmannowicz, absolwent Wileńskiego Seminarium, studiował na KUL (licencjat teologii), w Instytucie Katolickim w Paryżu i na Uniwersytecie Fryburskim, gdzie w 1928 r. uzyskał doktorat teologii. W 1930 r. został asystentem Wydziału Teologicznego USB i prowadził wykłady z teorii poznania. W 1939 r. został zastępcą profesora przy katedrze etyki i chrześcijańskich nauk społecznych²⁷.

Ks. Walerian Meyszowicz (1893-1982) był pierwszym uczniem USB, który został jego profesorem. Habilitował się w 1935 r. na podstawie pracy *Dobra kościelne w Wielkim Księstwie Litewskim*, a w 1937 r. został profesorem nadzwyczajnym na Wydziale Teologicznym tegoż Uniwersytetu²⁸.

W 1936 r. profesorem nadzwyczajnym przy katedrze teologii fundamentalnej USB został ks. Antoni Pawłowski (1903-1968),

²⁴ Tenże, *Sopoćko Michał (1888-1975)*, tamże. t. 7, s. 146-151.

²⁵ E. Ozorowski, *Suszyński Władysław (1898-1968)*, tamże t. 7, s. 197-198.

²⁶ T. Krahel, *Hlebowicz Henryk (1904-1941)*, tamże t. 5, s. 541-542.

²⁷ E. Wyczański, *Urmannowicz Walenty (1898-1969)*, tamże t. 7, s. 355-356.

²⁸ K. Lanckorońska, *Wspomnienie o ks. Walerianie Meyszowiczu*, WŁAP, 8 (1982), nr 4, s. 145-147.

kapłan warszawski, doktor teologii UW z 1929 r.²⁹. W tym samym roku na takim samym etacie znalazł się na Wydziale Teologicznym USB ks. Michał Klepacz (1893-1967), w latach 1916-1918 student Akademii Petersburskiej, kapłan kielecki (od 1916 r.), od 1919 r. wykładowca apologetyki, dogmatyki i historii filozofii w Seminarium Duchownym w Kielcach, doktor teologii KUL (1932 r.)³⁰ Wreszcie w 1938 r. asystentem przy katedrze dogmatyki został ks. Witold Pietkun (1911-1981), magister (1937) a następnie doktor (1939 r.) teologii USB³¹ Asystentami Wydziału byli nadto: ks. Franciszek Łyczkowski (1930-1937), ks. J. Zdąnowicz (1930-1939) i ks. J. Zawadzki (1931-1932, 1938-1939)³². Nie pozostawili oni jednak po sobie dorobku naukowego.

Skład osobowy na Wydziale Teologicznym USB w 1939 r. przedstawiał się następująco: profesorowie zwyczajni: ks. I. Świrski (teologia moralna), ks. C. Falkowski (historia Kościoła) i ks. A. Wóycicki (socjologia chrześcijańska); Profesorowie nadzwyczajni: ks. P. Nowicki (Pismo Św. Starego Testamentu), ks. L. Puciata (teologia dogmatyczna), ks. A. Pawłowski (teologia fundamentalna), W. Meysztowicz (prawo kanoniczne), M. Klepacz (filozofia scholastyczna); docent: ks. M. Sopoćko (teologia pastoralna); zastępcy profesorów: ks. A. Cichoniski (Pisma Św. Nowego Testamentu), ks. W. Suszyński (filozofia scholastyczna); prowadzący wykłady zleczone: ks. W. Urmanowicz (filozofia scholastyczna) i ks. A. Korcik (historia filozofii); asystenci: ks. W. Urmanowicz, ks. J. Zawadzki i ks. J. Zdąnowicz. Dziekanem Wydziału był ks. I. Świrski, prodziekanem – ks. P. Nowicki³³.

Obok Wydziału Teologicznego USB, również Wyższe Seminarium Duchowne w Wilnie zajmowało się przekazem wiedzy teologicznej. Przez większość okresu międzywojennego było ono ściśle związane z Wydziałem, lecz z nim się nie utożsamiało. Już w r.a. 1920/21 czterech alumnów studiowało eksperymentalnie na Wydziale. W r. 1922/23 było ich tam 43³⁴ Związek Seminarium z Wydziałem unormował prawnie nuncjusz apostolski arcybp Wawrzyniec L. a u-

²⁹ E. Ozorowski, *Pawłowski Antoni (1903-1968)*, tamże, t. 6, s. 652-628.

³⁰ T. Krahel, *Klepacz Michał (1893-1967)*, tamże, t. 6, s. 77-80; K. Gruczyński, *Biskup Michał Klepacz 1893-1967*, Łódź 1993 s. 33-41, tamże wyczerpująca literatura s. 303-340.

³¹ E. Ozorowski, *Pietkun Witold (1911-1981)*, SPTK, t. 6, s. 667-669.

³² S. Dąbrowski, *krótki rys historyczny USB w Wilnie*, WKAB, 5(1979) nr 4 s. 88.

³³ *Catalogus ecclesiarum et cleri Archidioecesis Vilnensis*, Vilnae 1939. s. 19-20.

³⁴ B. Żongółłowicz, *Wydział Teologiczny USB w okresie 1919-1929*, w: *Księga pamiątkowa (...) Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2, Wilno 1929 s. 222.

r i reskryptem z dn. 28 IX 1925 r. Na jego mocy, wszyscy alumni, którzy posiadali maturę, byli wpisywani do albumu studentów Wydziału. Większość wykładów uniwersyteckich odbywało się w gmachu Seminarium, niektóre w pomieszczeniach uniwersyteckich. Studia kończono stopniem, magistra teologii³⁵. W ten sposób Seminarium zachowywało autonomię i dawało alumnom możliwość studiowania na poziomie uniwersyteckim.

Seminarium posiadało swój zarząd. Jego rektorem w latach 1907-1945 był ks. J. U s z y ł o (ur. 1871 r.), kapłan Diecezji Wileńskiej, magister teologii Akademii Petersburskiej. Prowadził on w Seminarium wykłady z teologii pastoralnej i moralnej, posługując się w tym drugim wypadku podręcznikiem N o l d i n a³⁶. Wicerektorem (inspektorem) był do 1931 r. ks. K. L u b i a n i e c (1866-1942), absolwent Seminarium Wileńskiego i Akademii Petersburskiej. Prowadził on początkowo wykłady z liturgiki, historii Kościoła i (uczył) śpiewu, potem z Pisma Św., archeologii biblijnej i prawa kanonicznego. W 1936 r. urząd wicerektora objął ks. W. S u s z y ń s k i, który już od 1928 r. wykładał w Seminarium filozofię chrześcijańską i prawo kanoniczne.

Funkcje ojca duchownego pełnili: w latach 1918-1928 ks. S. Z a w a d z k i (ur. 1876 r.), po nim do 1932 r. ks. M. S o p o ć k o (ur. 1888 r.) i następnie ks. W. U r m a n o w i c z (ur. 1898) oraz od 1933 r. ks. J. E l l e r t (ur. 1894 r.). Ich rola w przekazie teologii była szczególna. Poza bowiem wykładami, prowadzili oni doroczne rekolekcje i czuwali nad codzienną medytacją alumnów, poza tym czuwali nad seminaryjnym księgozbiorem ascetycznym, będącym do dyspozycji seminarzystów.

W 1939 r. w Seminarium wileńskim wykładali: teologię moralną i pastoralną wspomniany już rektor ks. J. U s z y ł o, liturgikę ks. L. P u k i a n i e c (jednocześnie prefekt alumnów), liturgię i teologię orientálną ks. J. M a r c i n o w s k i. Łaciny uczył ks. J. E l l e r t, sosijskiego ks. M. S o p o ć k o, litewskiego W. T a s z k u n i śpiewu ks. W. R u s z n i c k i. Inne przedmioty wykładali profesorowie uniwersyteccy³⁷.

Nauka w Seminarium Wileńskim trwała 6 lat. Większość przedmiotów wykładano po łacinie. Nauka odbywała się przez 5 dni

³⁵ Tamże, s. 224-225.

³⁶ R. K u ł a k, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego i Metropolitalne Seminarium Duchowe w Wilnie w czasie II wojny światowej*, Lublin 1986 s. 24 (jest to praca magisterska powstała pod kierunkiem ks. dr T. K r a h e l a, firmowana przez ks. prof. dr hab. Z. Z i e l i ń s k i e g o, przechowywane w maszynopisie w Bibliotece KUL i AWSO w Białymstoku).

³⁷ *Catalogus (...)* pro anno Domini 1939, s. 21.

w tygodniu i obejmowała codziennie 5 godzin (od 8.00-12.30). Obowiązywał następujący rozkład przedmiotów: rok I – logika, epistemologia, ontologia, kosmologia, historia filozofii, język hebrajski, liturgika; rok II – psychologia, teodycea, etyka, historia filozofii, język grecki, historia sztuki kościelnej, liturgika; rok III – teologia fundamentalna, teologia dogmatyczna, wstęp ogólny do Pisma Św., prawo publiczne, liturgika, historia Kościoła, katechetyka; rok IV – teologia dogmatyczna, teologia moralna, Pisma Św. Starego Testamentu, patrologia, archeologia, homiletyka; rok V – teologia dogmatyczna, teologia moralna, Pismo Św. Nowego Testamentu, prawo kanoniczne, liturgika, historia Kościoła, homiletyka, pedagogika; rok VI – teologia dogmatyczna, teologia moralna, Pisma Św. N. Test., prawo kanoniczne, liturgika, katolicka nauka społeczna, języki nowożytne. Wykładano nadto teologię orientálną. Łaciny uczono przez pierwsze dwa lata po godzinie każdego dnia, nadto był lektorat języka litewskiego i rosyjskiego oraz śpiew kościelny. Alumni uczęszczali na wybrane przez siebie seminarium naukowe, prowadzone przez profesorów uniwersyteckich. Z katechetyki i homiletyki mieli ćwiczenia pod okiem wykładowców tych przedmiotów. Istniało poza tym koło teologiczne³⁸

O środowisku teologicznym wileńskim świadczą jego publikacje. Ich wykaz znajduje się w *Słowniku polskich teologów katolickich*, t. 5-7, pod nazwiskami poszczególnych autorów. Wynika z niego, że publikowali przede wszystkim pracownicy uniwersyteccy i prawie nic – wykładowcy tylko seminaryjni. Teologowie wydziałowi reprezentowali na ogół wysoki poziom, zajmowali nieraz wysokie stanowiska państwowe (np. B. Ż o n g o ł t o w i c z i J. W i l a n o w s k i) i kościelne. Wielu z nich po wojnie zostało biskupami (ks. I. S w i r s k i, ks. C. F a l k o w s k i, ks. A. P a w ł o w s k i, ks. M. K l e p a c z, ks. W. S u s z y ŋ s k i i ks. A. M o ś c i e k i). Ks. W. M e y s z t o w i c z po wyjeździe do Rzymu rozpoczął wydawanie źródeł z archiwów watykańskich dotyczących Kościoła w Polsce³⁹ Ks. P. N o w i c k i, filolog biblijny, potwierdził swój autorytet naukowy długoletnią pracą na wydziale teologicznym UW, a potem w ATK w Warszawie. Ks. M. S o p o ć k o stał się apostołem kultu Miłosierdzia Bożego

³⁸ Szerzej na ten temat zob. M. K a r n a c e w i c z, *Nauczanie teologii w Wyższym Seminarium Duchowym w Wilnie w latach 1918-1945*, Warszawa 1993. Jest to praca magisterska, powstała pod moim kierunkiem przy Katedrze historii teologii ATK. Jej egzemplarz w maszynopisie znajduje się w Dziekanacie Wydziału Teologicznego ATK oraz w Bibliotece AWD w Białymstoku.

³⁹ W. M e y s z t o w i c z założył w 1945 r. w Rzymie Instytut Historyczny, w 1954 r. rozpoczął wydawanie rocznika *Antemurale*, a w 1960 r. zainicjował serię wydawniczą *Elementa ad Fontium Editiones*, kontynuowaną po jego śmierci przez ks. prof. D. W o j t y s k ę.

i jest kandydatem na ołtarze. Większość profesorów wileńskich przeszła przez Akademię Petersburską i KUL, wielu z nich studiowało na Zachodzie (Rzym, Lowanium, Paryż, Fryburg Badeński i Innsbruck).

Odbiciem ich twórczości naukowej są również skrypty. Na Wydziale Teologicznym w Wilnie istniała specjalna Sekcja Pomocy Naukowych Koła Teologów. Zajmowała się na sporządzaniem skryptów. Wiele z nich zaginęło, ale wiele też się zachowało. Na ich podstawie można stwierdzić, że były skrypty spisywane własnoręcznie przez profesorów i były takie, które słuchacze spisali na podstawie ustnych wykładów. Wymienić tu zwłaszcza należy: ks. X. Falkowskiego trzypięciotomową *Historię Kościoła* – skrypt sporządzony przez studentów; pięć skryptów ks. P. Nowickiego (*Język hebrajski, Język grecki, Vetus Testamentum – introductio specialis, Exegesis Psalmorum i Species litterariae Psalmorum*; ks. L. Puciaty *Theologia dogmatica* cz. I (*De Deo Uno et Trino*) i II (*De Deo Uno*); skrypt ks. A. Pałowskiego z teologii fundamentalnej; skrypty ks. M. Sopoćki z homiletyki, katechetyki i pedagogiki; ks. W. Urmianowicza *Zasady filozofii chrześcijańskiej*; oraz ks. Żongółłowicza *Prawo małżeńskie*⁴⁰.

Środowisko teologiczne wileńskie posiadało swoje periodyki naukowe. W 1923 r. ks. B. Wilamowski zaczął wydawać *Kwartalnik Teologiczny Wileński*. W pierwszym roku wydał dwa kolejne numery, w latach następnych po jednym. W 1926 r. z powodu trudności finansowych *Kwartalnik* przestał wychodzić. Mimo krótkiego okresu, *Kwartalnik* był przedsięwzięciem poważnym, dorównującym, a może pod pewnym względem przewyższającym inne periodyki teologiczne tego okresu w Polsce, jak: *Polonia Sacra, Przegląd Teologiczny* czy *Ateneum Kapłańskie*. Było to głównie zasługą publikujących w nim swoje prace autorów. A byli nimi: ze środowiska wileńskiego – sam redaktor ks. B. Wilamowski, ks. C. Falkowski, ks. L. Puciata, ks. B. Żongółłowicz, A. Parczewski, ks. P. Nowicki, A. Pigoń, W. Lutosławski, ks. I. Swirski, T. E. Modelski, C. Ehrenkreutz, ks. S. Domńczak, ks. J. Marcinowski, ks. J. Zdanowicz, ks. W. Meysztowicz, ks. Z. Pomiani, ks. P. Kraujalis; ze środowisk spoza Wilna – ks. J. Kallenbach, ks. J. Fijałek, ks. M. Pęcowski, ks. T. Glemma, ks. J. Archutowski, ks. K. Michalski, o. J. A. Woroniecki, ks. J. Kruszyński, ks. R. Konecki, ks. T. Długosz, ks. A. Klawek, ks. S. Szydelski, ks. J. Ciemieniewski, ks. W. Kwiatkow-

⁴⁰ Zaob. M. Karnacewicz, *Nauczanie teologii*, s. 73-81.

ski, ks. H. Likowski, i ks. A. Żychliński⁴¹. Zaraz po ukazaniu się pierwszego numeru, *Kwartalnik* zdobył wiele pochlebnych opinii z całej Polski⁴².

Gdy w 1926 r. ks. B. Wilanowski wydawał ostatni numer *Kwartalnika* i wskazywał na racje jego zamknięcia, postulował jednocześnie wydawanie nowego pisma teologicznego, które odpowiadałoby swemu tytułowi, wymogom Wydziału i potrzebom środowiska. Postulat ten został zrealizowany w 1932 r., kiedy to ukazał się pierwszy numer *Studiów Teologicznych*. Jego redakcję stanowili pracownicy wydziałowi: ks. C. Falkowski, ks. I. Swirski i ks. L. Puciata. Był to periodyk ukazujący się nieregularnie, a każdy jego numer był monograficzny. W latach 1932-1938 ukazało się 10 numerów, których autorami byli: L. Puciata, J. Zdanowicz, W. Worotyński, W. Meysz-towicz i L. Pukianiec. Ks. W. Meysz-towicz po zamieszkaniu w Rzymie, wydał trzy dalsze tomy *Studiów* w latach 1943, 1944 i 1947. Były one jego autorstwa i jego redakcji⁴³. Poziom *Studiów* był wysoki, a zamieszczane w nich rozprawy odpowiadały wymogom metody naukowej.

Do tej grupy należy dołączyć wychodzące od 1926 r. *Wiadomości Metropolitalne Wileńskie*, przemianowane z wydawanej od 1921 r. *Kurendy Kurii Diecezjalnej Wileńskiej* i pod zmienionym od 1925 r. tytułem: *Kurenda Kurii Metropolitalnej Wileńskiej*. O ile ta ostatnia zamieszczała informacje ściśle urzędowe (rozporządzenia Kurii, korespondencję z władzami kościelnymi, państwowymi itp.) o tyle *Wiadomości* dostarczały pomocy duszpasterskich, informacji o życiu Kościoła w świecie, w Polsce i w Archidiecezji, a nawet krótkie wykazy bibliografii na wybrany temat i noty biograficzne. *Wiadomości* w ten sposób wkraczały również na teren naukowy. Nawiązywały one ideowo do wydawanego drukiem w latach 1910-1915 *Dwutygodnika Diecezjalnego Wileńskiego*. W Wilnie nadto wychodził redagowany w latach 1921-1929 przez ks. L. Żebrowskiego *Miesięcznik Kapłański* oraz od 1929 r. tygodnik *Nasz Przyjaciel*, który w 1936 r. złął się z wydawanym przez Akcję Katolicką *Tygodnikiem Katolickim* i otrzymał tytuł *Tygodnik Katolicki – Nasz Przyjaciel*. Wiele parafii Archidiecezji wydawało swoje pisma, z których można

⁴¹ Monografią *Kwartalnika* jest praca ks. A. Ziółkowskiego o tu już cytowana. Powstała pod moim kierunkiem, a autor otrzymał za nią stopień magistra teologii.

⁴² *Tamże*, s. 162.

⁴³ Wykaz poszczególnych tomów znajduje się w: E. Ozorowski, *Od Redakcji. Studia Teologiczne*. Biał. Droh. Łomża. 1(1983) s. 3.

wymienić *Jutrzenkę Białostocką*, redagowaną przez ks. A. Abramowicza przy parafii św. Rocha w Białymstoku⁴⁴.

Prawdziwy rozwój w teologii w Archidiecezji Wileńskiej w okresie międzywojennym stał się możliwy dzięki mądrej postawie bp. Jerzego Matulewicza i abpa Romualda Jałbrzykowskiego. Widać ją było już przy zakładaniu Wydziału Teologicznego na USB i w wiązaniu z nim Seminarium Wileńskiego oraz potem w różnorodnych akcjach pasterskich. Spośród nich niewątpliwie szczególnie rangę posiada odbyty w 1931 r. Synod Archidiecezjalny Wileński. Arcybiskup przed jego rozpoczęciem m.in. wygłosił kazanie, które w druku otrzymało tytuł: *Kapłan – mąż gruntownej nauki*⁴⁵. Powołując się na Pismo Św. i Tradycję, dostojny kaznodzieja wykazywał, że kapłan jako liturg i apostoł obowiązany jest być *mężem gruntownej nauki* i że jeśli o to się nie stara wtedy zwykle *przy spełnianiu swych istotnych obowiązków wpada w beznadziejną rutynę, i w stan oplakania godnej oziębłości, pociągającej za sobą jak najsmutniejsze następstwa: rozwiązłość obyczajów, błędnowierstwo, a nawet zupełną niewiarę, ustawiczną zniewagę Boga i zgorzenie wielu*⁴⁶. Statuty synodalne szczegółowo już określały sposoby pobierania nauk teologicznych: na Wydziale i w Seminarium oraz w pierwszych latach po otrzymaniu święceń; mówiły o egzaminach, rekolekcjach, bibliotekach prywatnych, parafialnych i dekanalnych, o duchu tych nauk i o potrzebie stałej formacji⁴⁷.

III. OKRES II WOJNY ŚWIATOWEJ

Wybuch II wojny światowej zakłócił nauczanie teologii w Archidiecezji Wileńskiej. Początkowo nie zanosilo się na większe zmiany. Dnia 1 IX 1939 r. rektor USB, ks. A. Wóycicki przekazał swój urząd profesorowi prawa S. Ehrenkreutzowi i wyjechał do Warszawy, gdzie pozostał do końca wojny. Dziekanem Wydziału Teologicznego został ks. M. Klepacz. W październiku t.r. Uniwersytet zainaugurował nowy rok akademicki. Działalność jego nie trwała jednak długo, już bowiem 15 XII 1939 r. decyzją rządu litewskiego Uniwersytet został zamknięty, a w jego miejsce władze litewskie zaczęły organizować w Wilnie Uniwersytet Litewski. Z Ko-

⁴⁴ Informacje te zebrał J. Kraśnicki, *art. cyt.*, s. 227-230.

⁴⁵ *Synodus Archidioeciesana Vilnensis*, Vilno 1932 s. LI-LIV.

⁴⁶ *Tamże*, s. LIV

⁴⁷ Postanowienia w tej sprawie znajdują się zwłaszcza w rozdz. VIII (*De scientia colenda*) statuty 113-114. Zob. też: Ś. Strzelecki, *Ciągła formacja kapłańska w świetle Wileńskiego Synodu Archidiecezjalnego z 1931 r.*, WKAB, 8(1982) nr 2 s. 88-108.

wna przeniesiono do Wilna wydziały: humanistyczny i prawny, potem dodano jeszcze inne. Rektorem nowej uczelni został prof. Michał Birژیśka⁴⁸.

Ani władze USB, ani ludność polska nie pogodziły się z tą sytuacją. Uniwersytet rozpoczął, chociaż na krótko, nauczanie potajemne. Wydział Teologiczny USB działał w obrębie Wileńskiego Seminarium. Pracownicy wydziałowi byli jednocześnie pracownikami seminarijnymi. Obie te instytucje zachowały jednak własną odrębność. Mimo trudności politycznych i materialnych rok akademicki 1939-1940 zarówno na Wydziale, jak i w Seminarium przebiegał w miarę spokojnie. Wydano w nim 24 dyplomy magisterskie z datą sprzed 15 XII 1939 r.⁴⁹ W. Pietkun obronił w tym czasie swoją rozprawę doktorską nt. *Racja wewnętrzna rozwoju i niezmienności przedmiotowej depozytu wiary*⁵⁰.

W dniu wybuchu wojny klerycy Seminarium Wileńskiego byli na wakacjach. Rektor Seminarium ks. J. U s z y ł ł o nadał 14 IX 1939 r. przez Polskie Radio Wilno komunikat o przyspieszonym rozpoczęciu zajęć w Seminarium. Jednak alumni spoza Archidiecezji Wileńskiej (z Pomorza, Wielkopolski i Małopolski), a także liczni z terenu Archidiecezji nie usłyszeli tego komunikatu i nie przybyli na czas. Wielu nie mogło tego uczynić z powodu działań wojennych. W Wilnie znowu wojna zastała wielu alumnów z innych seminariów. Dołączyli oni do alumnów Seminarium Wileńskiego i w ten sposób nowy rok seminaryjny 1939/1940 rozpoczęło ok. 90 alumnów. W 1940 r. 17 z nich przyjęło święcenia kapłańskie, a 12 uzyskało stopień magistra teologii⁵¹.

Skład osobowy Wydziału i Seminarium przedstawiliśmy w poprzednim rozdziale. Za wyjątkiem ks. W. M e y s z t o w i c z a, który wyjechał do domu, inni prowadzili swoje zajęcia. Wykładano po łacinie według przedwojennej *ratio studiorum* i regulaminu seminaryjnego. Formacja alumnów była trójką: intelektualna, duchowa i pastoralna.

Rok 1940/41 był trudniejszy od poprzedniego. Władze litewskie dążyły do zamknięcia Seminarium Wileńskiego i utworzenia semina-

⁴⁸ Szerzej na ten temat: T. K r a h e l, *Wileńskie Seminarium Duchowne w czasie II wojny światowej*, WKAB, 8(1982) nr 1 s. 106-114;

R. K u ł a k, *Wydział Teologiczny USB i Metropolitalne Seminarium Duchowne w Wilnie w czasie II wojny światowej*, Lublin 1986 s. mpsu 138, praca magisterska przyjęta przez Wydział Teologiczny KUL.

⁴⁹ R. K u ł a k, *tamże*, s. 15.

⁵⁰ Dyplom doktorski ks. W. P i e t k u n a nosi datę 1 XII 1939 r. Obrona jednak odbyła się prawdopodobnie później. E. O z o r o w s k i *Pietkun Witold (1911-1981)*, SPTK, t. 6, s. 667-669.

⁵¹ T. K r a h e l, *Archidiecezja Wileńska*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939-1945*, Katowice 1992, s. 24.

rium zbiorczego dla całej Litwy w Kownie. Odwołania władz seminaryjnych wileńskich na szczęście hamowały wykonanie tego planu. Pogarszał się stan materialny Wydziału i Seminarium. Pracownikom wydziałowym przestano wypłacać pensje państwowe, zajęto na inne cele częściowo budynek seminaryjny, zabrano gospodarstwo seminaryjne w Narucewiczach i Trynopolu. Podstawą utrzymania stały się składki z parafii: pieniężne i w naturze. Mimo tych trudności ukończono rok akademicki 1940/41 i wyświęcono 15 nowych kapłanów⁵²

Nowy rok akademicki 1941/42 rozpoczęto jak zwykle we wrześniu. Do alumnów Archidiecezji Wileńskiej dołączyli niektórzy z Diecezji Pińskiej i Warszawskiej. Na pierwszym roku było 32, w tym 4 ze Zgromdzenia Księży Misjonarzy⁵³. Nie dane było im jednak w przewidzianym czasie dokończyć studiów. Bowiem dnia 3 III 1942 r. gestapo i tajna policja litewska zamknęła Seminarium, a profesorów i alumnów osadziła w więzieniu na Łukiszkach. Aresztowania uniknęli: ks. I. S w i r s k i, ks. M. S o p o ć k o i ks. W. R u s z n i k - c k i oraz niektórzy alumni, którzy w tym czasie byli poza Seminarium. Los aresztowanych profesorów i alumnów był różny. Przeszli oni przez więzienia, obozy pracy. Wielu alumnów wywieziono na roboty do Niemiec. Ks. L. P u c i a t a swój pobyt w więzieniach przypłacił życiem 12 VII 1943 r., wkrótce po zwolnieniu go z obozu w Szałtupiu koło Kowna⁵⁴

Po zamknięciu Polskiego Seminarium Wileńskiego i po internowaniu 22 III 1942 r. abpa R. J a ł b r z y k o w s k i e g o, administrator apostolski Archidiecezji Wileńskiej bp M. R e i n i s powziął myśl założenia w Wilnie Seminarium Wileńskiego. Na jego siedzibę obrał klasztor sióstr bernardynek przy kościele św. Michała. Internat zaś umieścił w klasztorze ojców karmelitów. Profesorów sprowadził w większości z Litwy Kowieńskiej. Byli oni przeważnie Litwinami. Wyjątej stanowili ks. K. K u ł a k i ks. A. S t a n k i e w i c z, którzy podali się za Białorusinów. Także klerycy musieli być narodowości litewskiej. Większość z nich przywieziono z seminariów w Kownie i Telszach. Znaleźli się też w tym Seminarium litewscy alumni z zamkniętego seminarium i ci, którzy podali się za Litwinów. Rektorem Seminarium Litewskiego został ks. W. T u ł a b a, wicerektorem – ks. W. T a s z k u n, ojcem duchownym – ks. A. D a b r o w s k i. Śpiewu uczył ks. F. B i e l a w s k i. Seminarium to

⁵² Święceń kapłańskich w r. a. 1940/41 udzielano dwa razy: 8 XII 1940 – dwom salezjanom i 20 IV 1941 r. – 12 diakonom Archidiecezji Wileńskiej. R. K u ł a k, *Wydział Teologiczny*, s. 52; T. K r a h e l *Archidiecezja Wileńska*, s. 25.

⁵³ T. K r a h e l, *tamże*, s. 25.

⁵⁴ T e n ż e, *Puciata Leon (1884-1943)*, SPTK, t. 6, s. 740.

rozpoczęło swoją działalność 28 IX 1942 r., i prowadziło ją do 18 III 1943 r., kiedy to zostało zamknięte przez władze niemieckie, w dzień po zlikwidowaniu Uniwersytetu Litewskiego. Alumni odtąd prywatnie zaczęli przygotowywać się do święceń. Po uwięzieniu abpa M. Reinsa, władze niemieckie zgodziły się na wznowienie w dniu 18 X 1944 r. działalności Seminarium. W nowym roku akademickim pobierało naukę w Seminarium 49 alumnów, z których 6 przyjęło święcenia kapłańskie. W sumie podczas okupacji w Wilnie wyświęcono ok. 50 neoprezbiterów⁵⁵. Inni alumni Seminarium Wileńskiego, którzy nie zostali aresztowani lub którym udało się zbiec z transportu do więzień i na roboty do Niemiec, kończyli studia seminaryjne w innych diecezjach. Wielu z wywiezionych na przymusowe roboty przeszło przez studia rzymskie. Wracając do Archidiecezji wnosili oni zdobytą wiedzę i pomnożone doświadczenie.

IV. CZASY PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

Po wyzwoleniu Wilna latem 1944 r. spod okupacji hitlerowskiej, wrócił do niego z internowania abp R. Jałbrzykowski i przystąpił do reaktywowania Seminarium Duchownego oraz Wydziału Teologicznego USB. Sytuacja była trudna, gdyż na skutek działań wojennych ucierpiały mocno: budynek seminaryjny i mieszkania profesorów. W nowych warunkach rektorem seminarium był nadal ks. J. U s z y ł ł o, wicerektorem został ks. U r m a n o w i c z, ojcem duchownym – ks. J. E l l e r t, a prefektem – ks. A. M o ś c i c k i (ur. 1898). Ten ostatni, kapłan wileński absolwent Uniwersytetu Poznańskiego i doktor USB, działacz społeczny, więzień Łukiszek i obozów w Wilkowszyczkach oraz w Szaltupiu, wszedł do zarządu seminaryjnego spoza jego dotychczasowego grona i rozpoczął wykłady z prawa publicznego, nauk społecznych, ontologii, pedagogiki i katechetyki⁵⁵. Liczba alumnów stopniowo wzrastała. W styczniu 1945 r. było ich 73. W większości byli to Polacy. Niewielki procent stanowili Litwini i Białorusini. Wśród nich ok. 10 należało do zgromadzeń zakonnych⁵⁶.

Ten stan rzeczy trwał niedługo, gdyż 20 II 1945 r. władze litewskie zamknęły seminarium i nakazały profesorom oraz alumnom opuścić teren Litwy. Z zarządzenia abpa R. Jałbrzykowskiego Seminarium i Wydział Teologiczny przeniosły się do Białegostoku. Już w marcu 1945 r. przybyli do Białegostoku prefekt seminarium

⁵⁵ E. Ozorowski, *Profesorowie*, w: *Archidiecezjalne Wyższe Seminarium Duchowne w Białymstoku*, Białystok 1981 s. 87

⁵⁶ T. Krahel, *Wileńskie Seminarium Duchowne*, s. 112 n.

ks. A. Mościcki i prokurator J. Krassowski i tu po rozmowie z dziekanem ks. A. Chodyką oraz władzami miasta wybrano na siedzibę Seminarium oraz Wydziału dom Braci św. Józefa przy ul. Słonimskiej 8. Kolejnymi transportami przybywali do Białegostoku profesorowie oraz alumni Wileńskiej Uczelni (abp R. Jałbrzykowski przybył do Białegostoku 15 VII 1945 r.)⁵⁷. Dnia 30 IV t.r. odbyła się pierwsza sesja profesorów, na której ustalono, że uroczysta inauguracja Wydziału i Seminarium odbędzie się 8 V 1945 r.

1. Wydział Teologiczny USB

Jakkolwiek Wydział Teologiczny USB już w czasie wojny był ściśle związany z Wyższym Seminarium Duchownym i w tym związku rozpoczął również swoją działalność w Białymstoku, to jednak zachowywał swoją osobowość prawną i odrębność w działaniu. Wyrażała się ona głównie w staraniach o legalizację Wydziału przez Ministerstwo Oświaty i przez akty specyficzne i Wydziałowe, różne od aktywności seminaryjnej.

W pierwszym wypadku rozmowy z Ministerstwem prowadzili dziekan Wydziału ks. M. Klepacz i prodziekan ks. I. Świrski oraz osobiście arcybiskup R. Jałbrzykowski.

Początkowo dążono do uznania Wydziału Teologicznego jako takiego w Białymstoku, potem o przyłączenie go do nowopowstającego Uniwersytetu Toruńskiego, do którego przeszło wielu profesorów wileńskich. Wszystkie te próby zakończyły się niepowodzeniem. Jakkolwiek pracownikom wydziałowym wileńskim wypłacano przez jakiś czas pensje za pośrednictwem kwestury Uniwersytetu Warszawskiego, to jednak ostatecznie nie chciano uznać ich działalności w Białymstoku jako wydziałowej. W 1948 r. władze polityczne zakazały profesorom białostockim występowania w imieniu Wydziału Teologicznego USB. Władze kościelne na to nie wyraziły zgody i jeszcze w „Spisie duchowieństwa” z 1949 r. wymieniały Wydział Teologiczny. Potem działał on w ukryciu do 1951 r.⁵⁸.

Do upadku Wydziału przyczyniło się także odchodzenie jego dotychczasowych pracowników i nieuznawanie przez rząd nowych promocji wydziałowych. I tak ks. A. Wóycicki, po spędzeniu okupacji w Warszawie, nie przybył do Białegostoku, mimo że nadal

⁵⁷ E. Ozorowski, *Profesorowie*, s. 68.

⁵⁸ Szczegółowo na ten temat pisze: S. Hołodek, *Wydział Teologiczny USB w Białymstoku (1945-1951)*, *Studia Teologiczne*, 10/1992/ s. 119-126.

figurował jako profesor Wydziału. Podjął on natomiast pracę na Wydziale Teologicznym UW i w Wyższym Seminarium Duchownym w Warszawie. Ks. I. Świrski został 30 III 1946 r. mianowany biskupem ordynariuszem diecezji siedleckiej i po konsekracji 30 VI t.r. w prokatedrze białostockiej przeniósł się do Siedlec. To samo stało się z ks. M. Klepaczem, który 20 XII 1946 r. został biskupem łódzkim, i z ks. C. Falkowskim, który 24 II 1949 r. został mianowany na stolicę biskupią w Łomży. Ks. A. Pawłow-ski i wykładał w Białymstoku do końca roku 1945, potem przeniósł się do Warszawy, gdzie na Wydziale Teologicznym miejscowego Uniwersytetu otrzymał kierownictwo katedry teologii dogmatycznej. W 1950 r. został mianowany biskupem wrocławskim., święcenia przyjął 27 XII 1952 r. w katedrze siedleckiej. Ks. P. Nowicki wykładał w Białymstoku do 1948 r., po czym przeniósł się na Wydział Teologiczny UW, a w 1954 r. przeszedł do ATK. W Białymstoku pozostali: ks. W. Suszyński na etacie zastępcy profesora Filozofii; ks. M. Sopoćko (od 1947 r.) jako docent; ks. W. Urmánowicz jako zastępca profesora teologii; ks. A. Cichonński (od 1946 r.) jako zastępca profesora Nowego Testamentu; i ks. W. Pietkun jako starszy asystent przy katedrze teologii dogmatycznej⁵⁹.

Mimo trudnych warunków materialnych i sprzeciwu władz państwowych Wydział Teologiczny w Białymstoku nie zaniechał swojej działalności. Prowadził on ją w oparciu o następujące katedry: dwie filozofii chrześcijańskiej i po jednej z teologii fundamentalnej, teologii dogmatycznej, Pisma Św. Starego i Nowego Testamentu, prawa kanonicznego, teologii moralnej, teologii pastoralnej, socjologii i historii Kościoła.

W wymienionym okresie przeprowadzono na Wydziale Teologicznym w Białymstoku dwie habilitacje: ks. W. Urmánowicza i ks. W. Suszyńskiego. Pierwszy, poza posiadanym już dorobkiem naukowym, napisał rozprawę nt. *Pochodzenie zwierzcchności państwowej i jej piastunowie*. Recenzentami pracy byli: ks. A. Wóycicki, ks. I. Świrski i ks. P. Nowicki. Kolokwium habilitacyjne odbyło się 30 IV 1946 r. w gmachu AWSW w Białymstoku. Po pozytywnym wyniku głosowania, skierowano pismo do ks. abpa R. Jałbrzykowskiego, a dokumentację przewodu do Ministerstwa Oświaty, z prośbą o zatwierdzenie habilitacji. Ministerstwo jednak 27 IX 1946 r. wniosek Rady Wydziału odrzuciło, tak że ks. W. Urmánowicz powtórzył swój przewód habilitacyjny 23 VI 1947 r. na Wydziale Teologicznym UW⁶⁰

⁵⁹ Tamże, s. 126-132.

⁶⁰ Tamże, s. 131.

Ks. W. S u s z y ń s k i napisał rozprawę pt. *Idea Boga w filozoficznym rozwoju św. Augustyna*. Przedstawił ją wraz z dorobkiem naukowym Radzie Wydziału z prośbą o dopuszczenie go do kolokwium habilitacyjnego. Odbyło się ono 22 VI 1946 r. w gmachu Seminarium. Recenzentami byli: ks. M. K l e p a c z, ks. I. Ś w i r s k i i ks. C. F a l k o w s k i. Kolokwium przebiegało sprawnie, wynik głosowania był pozytywny. Ministerstwo jednak i tym razem nie udzieliło zatwierdzenia, a ks. W. S u s z y ń s k i nie powtórzył swego przewodu na UW⁶¹.

Poza tym Rada Wydziału Teologicznego w Białymstoku nadała 17 VI 1946 r. doktorat ks. M. K a l i n o w s k i e m u na podstawie egzaminu i pozytywnie ocenionej dysertacji pt. *Sprawiedliwość jako zasada katolickiej nauki społecznej*, a 15 IV 1947 r. – bpowi M. K l e p a c z o w i doktoraat *honoris causa*. W okresie białostockim Wydziału wydano 6 dyplomów magistra teologii, profesorów zaś proszono o opinię przy awansach naukowych na innych uczelniach w Polsce⁶².

2. Archidiecezjalne Wyższe Seminarium Duchowne

Kiedy 8 V 1945 r. Seminarium Wileńskie inaugurowało swój pierwszy rok pracy w Białymstoku, stanęło wobec trudności ekonomicznych, lokalowych i politycznych, a co za tym idzie – wobec niepewności swego jutra. Białystok wyszedł z zawieruchy wojennej w 70% zniszczony. Przemysł legł w gruzach, w mieście nie było komunikacji, a ludność żyła w skrajnej biedzie⁶³. Mimo to, trudności materialne pokonano stosunkowo szybko. Udało się uruchomić zbiórki pieniężne i w naturze, które na bieżąco zaspakajały potrzeby Seminarium. Gorzej było z podatkami, nakładanymi przez władze państwowe. Były one tak wielkie, że Seminarium, nie mogło ich spłacić. Władze przysyłały upomnienia, stosowały akcje represyjne, a w 1960 r. przeprowadziły nawet zajęcie siłą części majątku seminaryjnego (zabrano świnie z gospodarstwa seminaryjnego i fortepian). Wcześniej, zażądały zlikwidowania Seminarium do 29 IX 1950 r. i tylko stanowcza postawa abpa R. J a ł b r z y k o w s k i e g o oraz porozumienie między Rządem a Kościołem nie pozwoliły zrealizować tego żądania. Ciężkim był też byt profesorów seminaryjnych. Mieszkali oni w większości rozrzuceni po mieście

⁶¹ *Tamże*, s. 133.

⁶² *Tamże* s. 133-135.

⁶³ Zob. H. C h r u ś c i e l, *Czterdziestolecie istnienia Wileńskiego Seminarium Duchownego w Białymstoku*, WKAB, 13/1987/ nr 1 s. 83.

w jednoizbowych pomieszczeniach i do 1950 r. nie otrzymywali żadnego wynagrodzenia.

Budynek, który Seminarium wydzierżawiło od Braci św. Józefa przy ul. Słonimskiej 8 na 15 lat z możliwością dalszego przedłużania dzierżawy, był zdewastowany i właściwie nie nadawał się na Siedzibę Seminarium. Był w nim młyn, piekarnia, sklep. Nie miał w ogóle przyległego terenu rekreacyjnego. Jedyne posiadał piękną, przestronną kaplicę. Z tego względu już w 1946 r. przeniesiono 11 alumnów do plebanii poprotestanckiej przy ul. Warszawskiej 46. Wzrost liczby alumnów spowodował, że jesienią 1950 r. na potrzeby Seminarium oddano budynek przykościelny przy ul. Traugutta 25. Latem 1961 r. władze państwowe siłą eksmitowały Seminarium z budynku przy ul. Słonimskiej 8, przydzielając mu w zamian pomieszczenia Sióstr Pasterzanek przy ul. Orzeszkowej 5, zajmowane dotąd przez Państwowy Dom Dziecka. Od tego czasu, rektorat Seminarium, sale wykładowe, kuchnia i refektarze znajdowały się przy ul. Warszawskiej, zaś internaty alumnów – przy ul. Orzeszkowej i Traugutta. Dwa razy każdego dnia seminarzyści wędrowali ze swoich internatów do budynku przy ul. Warszawskiej. Wykłady mieli w ciasnych i zimnych salach. W tzw. auli pod kościołem św. Wojciecha siedzieli na betonie, zakładając zimną na nogi „walonki”

Starania kolejnych rządców Archidiecezji – ks. abpa R. Jałb-rzykowskiego, ks. prałata, a potem bp. A. Sawickiego, ks. bp. W. Suszyńskiego i ks. bp. H. Gulbinowicza – u władz państwowych o pozwolenie na budowę Seminarium spełzły na niczym. Dopiero bp E. Kisielowi, po wielokrotnych zabiegach w Urzędzie do Spraw Wyznań w Warszawie i w Sejmie, udało się uzyskać 31 I 1980 r. decyzję Wojewody Białostockiego, zezwalającą na budowę internatu Seminarium. Rektorem w tym czasie był bp E. Ozorowski, a prokuratorem – ks. prał. T. Krawczenko. Zezwolenie to pociągnęło potem dalsze decyzje.

W latach 1980-1990 wybudowano internat seminaryjny i salę gimnastyczną, odrestaurowano od piwnic tzw. biały dom, w którym zamieszkali profesorowie Seminarium, oraz przeprowadzono remont budynku bibliotecznego, w którym nadto znajdują się sale wykładowe i mieszkania księży profesorów. W ten sposób zakończył się długi okres borykania się z trudnościami lokalowymi. I mimo, że teren przy ul. Warszawskiej 46, na którym znajdują się budynki seminaryjne, jest bardzo mały (nie ma żadnego terenu rekreacyjnego ani zaplecza gospodarczego), działanie Seminarium odbywa się bez

⁶⁴ J. Pankiewicz, *Dzieje, w: Archidiecezjalne Wyższe Seminarium Duchowne w Białymstoku, Białystok 1981 s. 19.*

zakłóceń. Praca ta biegnie głównie w następujących kierunkach: zdobywanie wiedzy, formacji duchowej i pastoralnej⁶⁵.

Kształcenie seminaryjne normują: statut, regulamin i *ratio studiorum*. Początkowo w Białymstoku trzymano się zasad, którymi Seminarium kierowało się w Wilnie. W 1952 r. dokonano reformy statutu i regulaminu⁶⁶. Szersze zmiany przyniósł Sobór Watykański II, zwłaszcza przez wydany w 1965 r. dekret o formacji kapłańskiej *Optatam totius*. W jego następstwie Komisja Episkopatu Polski do Spraw Seminarium Duchownych opracowała w 1967 r. nową *Ratio studiorum*. W Białymstoku owe wytyczne przyjęto w 1968 r. Ujednoliciły one tok wykładów i sposób formacji seminaryjnej. Odrębności tworzyli ludzie: moderatorzy i profesorowie.

W 1945 r. zarząd Seminarium stanowili: rektor – ks. I. S w i r s k i (teologia moralna, psychologia); wicerektor – ks. W. S u s z y ń s k i (prawo kanoniczne, kosmologia i historia filozofii); prefekt – ks. A. M o ś c i c k i (katolicka nauka społeczna, prawo publiczne, pedagogika); ojciec duchowny – ks. S. S i e l u k (liturgika, teologia ascetyczna, teologia orientalna). Wykładali nadto następujący profesorowie: ks. arcybiskup R. J a ł b r z y k o w s k i teologię pastoralną i medycynę pastoralną; ks. C. F a ł k o w s k i – historię Kościoła, patrologię i homiletykę; ks. M. K l e p a c z – teologię fundamentalną, teologię dogmatyczną, ontologię i teodyceę; ks. P. N o w i c k i introdukcję biblijną, Pismo Św. Starego i Nowego Testamentu, archeologię, język hebrajski, grecki i łaciński; ks. W. U r m a n o w i c z – teologię moralną ogólną, logikę, kryteriologię, etykę; ks. W. R u s z n i c k i – łacinę, katechetykę i śpiew⁶⁷. O większości z nich była już mowa. Tu zatrzymajmy się przy niektórych.

Obecność ks. abpa R. J a ł b r z y k o w s k i e g o (+1955) jako profesora w Seminarium była obustronnie korzystna. Arcybiskup, absolwent Akademii Petersburskiej, profesor i wicedyrektor Seminarium w Sejnach, a następnie rektor Seminarium w Łomży, ordynariusz łomżyński i metropolita wileński, wnosił do Seminarium Białostockiego swoją wiedzę i doświadczenie pasterskie⁶⁸. Sam zaś miał możliwość bliższego poznania alumnów – przyszłych swoich kapłanów i obcowania z profesorami, co przyczyniało się wydatnie

⁶⁵ Według *Pastores dabo vobis* w seminarium duchownych odbywa się czworaka formacja: ludzka, intelektualna, duchowa i pastoralna.

⁶⁶ W 1979 r. przeprowadzono reformę regulaminu seminaryjnego. Został on w tymże roku zatwierdzony przez ordynariusza Archidiecezji ks. bp. E. K i s i e l a. Przygotowany też został projekt zmian statutu Seminarium. Nie został on jednak przyjęty przez sesję profesorów. Aktualnie statut i regulamin wymagają odnowy.

⁶⁷ J. P a n k i e w i c z, Dzieje, s. 22.

⁶⁸ T. K r a h e l, *Jalbrzykowski Romuald*, w: *AWSD w Białymstoku*, s. 67-77, tamże obfita literatura.

do umacniania wspólnoty seminaryjnej. Ks. A. Mościcki już w czasie II wojny światowej wszedł do grona profesorów seminaryjnych. Po wojnie wykładał: w latach 1945-1948 pedagogikę i katechetykę, w 1945-1952 katolicką naukę społeczną, prawo publiczne i ekonomię, w 1949-1952 ontologię. Dnia 14 XII 1951 został prekonizowany biskupem tytularnym Doary i pomocniczym bp. C. Falkowskiego w Łomży. Świecenią biskupie przyjął 25 II 1952 r. Zmarł 25 XI 1980 r. w Łomży⁶⁹. Ks. S. Sieluk ukończył Seminarium Duchowne w Wilnie. W 1928 r. przyjął święcenia kapłańskie, po uzyskaniu magisterium na Wydziale Teologicznym USB. W Białymstoku, poza wykładami, pełnił obowiązki dyrektora Stowarzyszenia Unii Apostolskiej Kleru, egzaminatora prosynodalnego, cenzora ksiąg, promotora sprawiedliwości w Sądzie Arcybiskupa i spowiednika sióstr. Zmarł 11 I 1960 r.⁷⁰. Ks. W. Rusznicki uczył w Białymstoku (w różnych latach) – oprócz śpiewu – katolickiej nauki społecznej, katechetyki, wybranych zagadnień marksizmu-leninizmu, języka hebrajskiego i łacińskiego oraz liturgiki. Zmarł 13 VI 1971 r.⁷¹

Odchodzenie profesorów seminaryjnych do posługi biskupiej oraz ich śmierć zmuszała zarząd Seminarium do szukania zastępców. Nie zawsze jednak udawało się znaleźć kandydatów, którzy mieliby odpowiednią wiedzę i autorytet. Stąd też powierzano wakujące etaty zatrudnionym już w Seminarium pracownikom. Praktyka ta zresztą stosowana była w większości seminariów duchownych w Polsce. W Białymstoku jednak podstawowe przedmioty – jak nauki biblijne, teologię dogmatyczną, teologię moralną, apologetykę i historię Kościoła – starano się powierzać fachowcom.

Jak już wspomniano, wykłady z Pisma Św. Starego i Nowego Testamentu podjął w Białymstoku ks. prof. P. Nowicki. W 1946 r. wrócił z Workuty do Białegostoku ks. A. Cichoński i objął wykłady w Seminarium z Pisma Św. Nowego Testamentu, archeologii i historii sztuki kościelnej. Ks. A. Cichoński ukończył studia w Seminarium Wileńskim i Akademii Petersburskiej, gdzie w 1913 r. uzyskał stopień magistra teologii⁷². Po przeniesieniu się w 1948 r. ks. prof. P. Nowickiego do Warszawy, ks. A. Cichoński przejął po nim również wykłady ze Starego Testamentu. Wykładał Stary Testament do 1967 r., archeologię do 1972 r., historię sztuki kościelnej do 1973 r. i Nowy Testament do

⁶⁹ E. Ozorowski, *Profesorowie*, s. 88; H. Gulbinowicz, *Homilia*, WKAB, 7 (1981) nr 2 s. 139-144.

⁷⁰ E. Ozorowski, *tamże*, s. 114.

⁷¹ *Tamże*, s. 113.

⁷² E. Ozorowski, *Profesorowie*, s. 54.

1974 r.⁷³. W latach 1952-1968 był wicedyrektorem Seminarium, a w latach 1968-1972 – rektorem. Zmarł 6 IV 1975 r. w Białymstoku. W swoich wykładach z Pisma Św. trzymał się łacińskich podręczników *M e r k a*, *C o r n e l e g o* i *P r a d o*, uwzględniał też bieżącą literaturę biblijną. Regularnie uczestniczył w zjazdach biblijnych, śledził wypowiedzi Stolicy Apostolskiej, dotyczące Pisma Św. Wykładał część materiału po łacinie, większość po polsku. Dużo uwagi poświęcał zagadnieniom wstępnym, ale też zajmował się egzegezą niektórych tekstów biblijnych.

W 1967 r. wykłady ze Starego Testamentu przejął ks. S. S t r z e - l e c k i, ojciec duchowny Seminarium od 1964 r. Był on absolwentem KUL, gdzie w 1960 r. uzyskał licencjat na podstawie pracy *Przyjaźń w Księdze Mądrości Ben Siracha* i w 1964 r. doktorat w oparciu o rozprawę pt. *Wzajemne obowiązki małżonków w Ef 5,22-23*⁷⁴. Jakkolwiek ks. S. S t r z e l e c k i studiował na kierunku teologii moralnej i za mistrza miał ks. prof. W. P o p ł a t k a, to jednak przez swoje prace mocno tkwił w Piśmie Św. Nadto, po uzyskaniu doktoratu, przez rok czasu uczęszczał na zajęcia na kierunku biblijnym KUL. Można więc powiedzieć, że przygotowanie do wykładów w Seminarium miał dobre.

W 1974 r. w wykładach z Nowego Testamentu ks. A. C i c h o - ń s k i e g o zastąpił ks. T. P a p r o c k i. Miał on za sobą długotrwałe studia biblijne: w latach 1953-1954 na Wydziale Teologicznym UW i w latach 1955-1963 na KUL, pod kierunkiem księży profesorów E. D ą b r o w s k i e g o i F. G r y g l e w i c z a⁷⁵. I chociaż edukację swą uwieńczył on jedynie stopniem licencjata teologii, to jednak posiadał obszerną wiedzę biblijną, którą przekazywał z pokornym krytycyzmem. W latach 1976-1978 uczył on nadto seminarzystów języka hebrajskiego.

Po śmierci ks. T. P a p r o c k i e g o w 1989 r., wykłady z Nowego Testamentu podjął ks. H. Ż u k o w s k i, absolwent ATK, przygotowujący pracę doktorską pod kierunkiem ks. prof. J. Ł a c h a.

Wykłady z teologii dogmatycznej prowadził przez kilka miesięcy 1945 r. ks. prof. A. P a w ł o w s k i, po nim do 1947 r. ks. prof. M. K l e p a c z. W tymże roku, po pobycie w więzieniach i obozach pracy przybył do Białegostoku ks. A. S a w i c k i, wykładowca w latach 1917-1928 w Seminarium Wileńskim. Został on mianowany przez abpa R. J a ł b r z y k o w s k i e g o wikariuszem generalnym, prałatem scholastykiem Kapituły Metropolitalnej i profesorem Seminarium. Teologię dogmatyczną wykładał w latach 1947-1960. Jego

⁷³ S. Piotrowski, *Ks. infułat Antoni Cichoński*, WKAB, 13/1987/ nr 4 s. 115.

⁷⁴ E. Ożorowski, *Profesorowie*, s. 124.

⁷⁵ *Tamże*, s. 96.

wykłady ks. S. Strzelecki charakteryzuje następująco: *Jako profesor Seminarium Duchownego nie był z pewnością typem rasowego naukowca, zajmującego się roztrząsaniem subtelnych, czysto akademickich kwestii z dziedziny teologii. Nie imponował erudycją, nie zadziwiał oryginalnością wypowiedzi ani błyskotliwymi sformułowaniami. W wykładach z dogmatyki opierał się na popularnym i wielokrotnie wydawanym podręczniku łacińskim A. Tanquereya „Theologia dogmatica specialis”, którego zasadniczą zaletą była jasność treści i przejrzystość układu oraz fakt, że był on wówczas alumnom najbardziej dostępny. Wspomniany podręcznik nie stanowił zresztą w żadnym wypadku jedyne go ani też głównego źródła wiedzy przekazywanej alumnom. Niektóre kwestie ks. prof. Sawicki podawał w ujęciu i opracowaniu własnym. Zostało po nim bardzo dużo notatek pisanych zarówno po polsku jak i po łacinie, które świadczą o jego niezwykle sumiennym i pracowitym przygotowywaniu się do wykładów. Korzystał przy tym z dostępnych dlań opracowań poważnych autorów klasycznych i współczesnych. Często też odwoływał się do oficjalnych orzeczeń Urzędu Nauczycielskiego Kościoła zawartych w zbiorze H. Denzinger⁷⁶.*

Kiedy ks. A. Sawicki z powodu natłoku zajęć pasterskich zrezygnował w 1960 r. z prowadzonych wykładów w Seminarium, jego miejsce zajął ks. S. Piotrowski, który wracał do Białegostoku, po uzyskaniu stopnia doktora teologii na KUL na podstawie rozprawy *Związek niekatolików z Kościołem rzymskim w świetle teologii potrydenckiej*. Oprócz teologii dogmatycznej, którą wykłada po dziś, w latach 1962-1969 uczył katechetyki, a od 1971 r. przez kilka lat – propedeutyki teologii i fonetyki⁷⁷. Jest on uczniem ks. prof. W. Granata, zafascynowany zarówno osobą mistrza jak i jego sposobem nauczania. Ks. S. Piotrowskiemu w przyszło wykładać przed i po Soborze Watykańskim II. W związku z tym musiał dokonać przejścia od tzw. „starej” teologii do „nowej” W art. *Uwagi na temat moich wykładów z teologii dogmatycznej* pisze on wyczerpująco o tym, w jaki sposób dokonał tego przejścia, jak ono wyraziło się w stosowanej przezeń metodzie wykładów, z jakich korzystał pomocy naukowych przy poszczególnych traktatach i co nowego wnosi do skarbcza wiary chrześcijańskiej⁷⁸. Wśród tych ogólnych uwag znalazła się szczegółowa: *Cechą charakterystyczną moich*

⁷⁶ S. Strzelecki, *Ksiądz biskup Adam Sawicki, administrator apostolski Archidiecezji w Białymstoku 1885-1968*, WKAB, 4/1978/ nr 4 s. 19.

⁷⁷ E. Ozorowski, *Profesorowie*, s. 111.

⁷⁸ S. Piotrowski, *Uwagi na temat moich wykładów z teologii dogmatycznej prowadzonych w latach 1961-1991*, Studia Teologiczne Biał. Droh. Łomża, 10/1992/ s. 261-266.

wykładów – pisze – są dygresje. Są one poświęcone wnioskowi życiowemu – praktycznym. Niekoniecznie muszą się wiązać ściśle z tematem. Znajomość wykładanego materiału, doświadczenie życiowe i wnikliwa obserwacja codziennego życia nie tylko pozwala, ale zobowiązuje, abym studentów uczulał, ukierunkowywał, ubezpieczał przed tym, co ich czeka, co przynosi każdy dzień, co może ich spotkać. Wydaje mi się, że te praktyczne odniesienia przyjmują chętnie, po latach wspominają, do nich wracają⁷⁹ Ks. S. Piotrowski prowadzi nadto, od czasu wejścia w życie nowej *ratio studiorum*, seminarium naukowe, na którym powstało wiele prac magisterskich przyjętych przez Wydział Teologiczny KUL.

Ks. S. Piotrowskiemu w prowadzeniu wykładów z teologii dogmatycznej pomagał w latach 1974-1977 ks. E. Ozorowski, wówczas docent ATK w Warszawie. Dojeżdżał on do Białegostoku raz w miesiącu i wykladał na zmianę traktaty o wierze i Kościele. W latach 1977-1984 wykladał on teologię pastoralną, w 1979-1986 historię teologii, w 1981-1987 patrologię, w 1986-1990 teologię życia wewnętrznego. Od 1990 r. wykłada sakramentologię ogólną i szczegółową, a od 1979 r. prowadzi seminarium naukowe związane personalnie z katedrą historii teologii w ATK⁸⁰

Wykłady z teologii moralnej od maja 1945 r. do czerwca 1946 r. prowadził ks. I. Świrski, po nim przejął je ks. W. Urmannowicz, a od 3 I 1962 r. prowadzi ks. K. Kułakowski, student Wydziału Teologicznego UW i KUL, gdzie w 1961 r. uzyskał stopień doktora teologii na podstawie pracy *Nauka Aleksandra z Hales o sumieniu*. W latach 1963-1970 wykladał on teologię pastoralną, a w 1963-1982 ponadto homiletykę⁸¹. Jemu również, podobnie jak ks. S. Piotrowskiemu, przyszło wykładać w czasie przed i po Soborze Watykańskim II. Rozpoczął on swoje wykłady w oparciu o podręczniki Prümmera, Noldina i Merkelbacha, aby następnie przejść do wielotomowego podręcznika, opracowanego przez moralistów polskich pod przewodnictwem bp. S. Smoleńskiego i wreszcie do podręcznika S. Olejnika pt. *W odpowiedzi na dar i powołanie*. Charakteryzując swoje wykłady, ks. K. Kułakowski zaznacza: *Korzystając w swoich wykładach z pomocy wymienionych tu podręczników z teologii moralnej, nie poniechałem jednak przekazywania treści merytorycznych, opracowanych przeze mnie wcześniej. Uważałem bowiem i nadal uważam, że owe Vetera, tyjące szczególnie ocen moralnych działania ludzkiego, uchronią*

⁷⁹ Tamże, s. 264.

⁸⁰ E. Ozorowski, *Moje wykłady w AWSW w Białymstoku, tamże*, s. 267-278.

⁸¹ E. Ozorowski, *Profesorowie* s. 84.

moich słuchaczy od praktykowania relatywizmu moralnego⁸². Ks. K. K u ł a k o w s k i prowadził nadto do 1987 r. seminarium naukowe, na którym, mimo iż – jak sam pisze – *było mniej frekwentowane i nie budziło szerszego zainteresowania ze strony alumnów* – powstało kilka wartościowych prac magisterskich, przyjętych przez Wydział Teologiczny KUL.

W 1987 r. z pomocą ks. K. K u ł a k o w s k i e m u przyszedł jego uczeń ks. J. Zabielski. Przejął on -w Seminarium wykłady z teologii moralnej fundamentalnej i etyki. W rok później został on zatrudniony w ATK, najpierw jako prowadzący zajęcia zleczone, a potem adiunkt. Przejął też seminarium naukowe z teologii moralnej.

Apologetykę na początku przez rok wykladał w Białymstoku ks. M. K l e p a c z, po nim do 1950 r. – ks. M. K r z y w i c k i. Był on absolwentem Seminarium Mohylewskiego w Petersburgu (1912-1917), a od 1926 r. profesorem i ojcem duchownym w Pińsku. Doktorat zdobył w 1927 r. na KUL na podstawie pracy *Prymat papieski a Kościoły wschodnie w okresie nestorianizmu*. Do Białegostoku przyjechał z Wilna w 1945 r. Profesorem przestał być z dniem 13 VII 1950 r., kiedy to został mianowany administratorem apostolskim Diecezji Pińskiej⁸³. Po jego wyjeździe wykladał apologetykę ks. A. S a w i c k i, a w 1956 r. wziął ten przedmiot ks. J. P a n k i e w i c z, młody wówczas absolwent KUL. Śmierć promotora, ks. prof. B. R a d o m s k i e g o, przeszkodziła mu w uzyskaniu stopnia doktora teologii. Obok apologetyki wykladał on religioznawstwo i z przerwą (1967-1975) ćwiczenia proseminaryjne, a nadto w latach 1956-1957 teodyceę i w latach 1971-1972 wstęp ogólny do Pisma Św.⁸⁴. W 1990 r. przyszedł mu z pomocą jego uczeń, doktor teologii z KUL, ks. H. C i e r e s z k o, który także w tym roku zaczął prowadzić wykłady z teologii życia wewnętrznego i seminarium naukowe z teologii fundamentalnej.

Wielu wykładowców w ciągu minionego okresu miała liturgika, która ewoluowała w tym czasie od wykładu rubryk *ritus* do teologii liturgii. Wykładali ją: w latach 1945-1960 ks. S. S i e ł u k, do 1970 r. ks. W. R u s z n i c k i, przez rok następny ks. S. G i r s t u n, w latach 1971-1980 ks. H. S z l e g i e r i po nim do dzisiaj ks. S. H o ł o d o k. Ten ostatni studiował w latach 1975-1980 na KUL w szkole ks. M. R e c h o w i c z a i ks. W. S c h e n k a. Napisał rozprawę doktorską

⁸² K. K u ł a k o w s k i, *Teologia moralna w Archidiecezjalnym Wyższym Seminarium Duchownym w Białymstoku w latach 1961-1991*, Studia Teologiczne. Biał. Droh. Łomża, 10/1992/ s. 270.

⁸³ E. O z o r o w s k i, *Profesorowie*, s. 82.

⁸⁴ *Tamże*, s. 96.

pt. *Sakrament chrztu, bierzmowania i Eucharystii w Diecezji Wileńskiej w wieku XVI-XVIII*. W Seminarium pełnił kolejno obowiązki prefekta, ojca duchownego, wicedyrektora i od 1992 r. rektora. Przez rok przebywał w Instytucie Polskim w Rzymie. Prowadzi on licznie uczęszczane seminarium naukowe z liturgiki i od 1992 r. wykłady oraz ćwiczenia z homiletyki.

Z wykładowców teologii pastoralnej, poza tymi, o których była już mowa przy innych przedmiotach – abp R. Jałbrzykowski (1945-1955), ks. M. Sopotko (1952-1962), ks. K. Kułakowski (1963-1970), bp. E. Ozorowski (1977-1984) – wymienić należy ks. H. Chruściela i ks. M. Olszewskiego. Pierwszy z nich, absolwent Seminarium Wileńskiego, USB i KUL, podjął wykłady w Białymstoku w 1948 r. Stopień doktora teologii zdobył w 1954 r. na KUL na podstawie pracy *System pedagogiczny Kirchensteinerera w świetle zasad pedagogiki katolickiej*. W Seminarium wykładał głównie pedagogikę i niektóre przedmioty filozoficzne. Przejściowo natomiast uczył także katechetyki i teologii pastoralnej (1970-1977). Nadto w latach 1961-1966 pracował jako adiunkt w ATK w Warszawie⁸⁵ Drugi natomiast, ks. M. Olszewski, studiował na KUL, w Instytucie Orientalnym w Rzymie i na Uniwersytecie w Münster, gdzie w 1984 r. zdobył stopień doktora teologii na podstawie pracy o Piotrze Mohyle. W Seminarium jest on od 1984 r. wykładowcą teologii pastoralnej, dyrektorem Biblioteki (której to pracy oddaje się z pasją) i lektorem języka niemieckiego. W Archidiecezji angażuje się mocno w duszpasterstwo rodzin i ruch odnowy w Duchu Świętym.

Specyfiką Seminarium Białostockiego jest zainteresowanie Wschodem. Ks. M. Sopotko, odkąd zaczął wykładać w Seminarium, uczył alumnów języka rosyjskiego. Ks. A. Pawłowski i ks. S. Sielucki prowadzili wykłady z teologii orientalnej. Kontynuuje je ks. Z. Lewicki, który w 1954 r. uzyskał na KUL doktorat na podstawie rozprawy: *Dogmat Wniebowzięcia Bogarodzicy w liturgii prawosławnej Cerkwi rosyjskiej i nauce jej teologów*. Od 1979 r. prowadził on w Seminarium wykłady z zagadnień ekumenicznych i jest referentem archidiecezjalnym do spraw ekumenizmu. Na prowadzonym przez niego seminarium naukowym kilku alumnów napisało prace magisterskie⁸⁶ Seminarium Białostockie poza tym, od 1988 r. kształci 4 alumnów dla Białorusi i 3 dla Rosji.

Dobłą obsadę personalną w Seminarium miała historia Kościoła. Do 1949 r. wykładał ją ks. prof. C. Falkowski, po nim zaś – ks.

⁸⁵ T. Krahel, *Śp. ksiądz pralati Hipolit Chruściel (1912-1990)*, WKAB, 16/1990) nr 3 s. 107-109.

⁸⁶ E. Ozorowski, *Profesorowie*, s. 84-85.

M. Paszkiewicz, człowiek dużej wiedzy, pobożności i zaangażowania duszpasterskiego. Uzyskał on doktorat na podstawie pracy *Duszpasterstwo chorych w szpitalach*, napisanej pod kierunkiem ks. prof. Z. Kozubskiego. W Seminarium wykładał on: w latach 1949-1962 homiletykę, do 1981 r. patrologię i w latach 1952-1980 teologię życia wewnętrznego. W wykładach z historii Kościoła trzymał się podręcznika Umińskiego. Śledził zarazem na bieżąco literaturę historyczną. Gromadził źródła do dziejów Archidiecezji Wileńskiej i sam próbował pióra. Potrafił swoim uczniom wpoić zamilowanie do Kościoła i jego dziejów.

Spuściznę po nim przejął ks. T. Kraheł, absolwent Seminarium Białostockiego, absolwent KUL i doktorant ATK, gdzie w 1976 r. uzyskał stopień doktora na podstawie rozprawy *Historiografia (archi/diecezji wileńskiej do 1939 r.*, napisanej pod kierunkiem ks. prof. E. Wycza wskiego⁸⁷. Ks. T. Kraheł prowadzi wykłady i seminarium naukowe, na którym napisano wiele prac magisterskich. Nadto jest kustoszem magazynu archiwalnego Archidiecezji. Jest najwybitniejszym znawcą dziejów Archidiecezji Wileńskiej i cennym w środowiskach naukowych pisarzem.

Z innych przedmiotów seminaryjnych należy wspomnieć prawo kanoniczne. Przez wiele lat wykładał je ks. W. Suszyński, z wykształcenia filozof, z urzędu prawnik. W wykładach trzymał się ściśle trzatomowego podręcznika prawa ks. E. Bączkowicza. Sam znał go na pamięć i takiego przyswojenia wiadomości żądał od seminarzystów. Jako oficjał Sądu Arcybiskupiego obracał się ciągle praktycznie w zagadnieniach prawnych i miał wiele przykładów, którymi urozmaicał swoje wykłady. W 1968 r. wykładowcą prawa kanonicznego został ks. L. Namioł, który nadto przejściowo uczył logiki, kosmologii, prawa wyznaniowego, śpiewu i katolickiej nauki społecznej. Studiował on na KUL, gdzie w 1954 r. uzyskał magisterium z filozofii (*Istota kary według św. Tomasza z Akwinu*) i w 1959 r. magisterium z prawa kanonicznego (*Powstanie oraz rozwój instytucji parafialnej do Soboru Trydenckiego*)⁸⁸. O swoich wykładach pisze on m.in. „Z podręcznika ks. Bączkowicza korzystałem przez 8 lat. W 1976 r. Akademia Teologii Katolickiej w Warszawie wydała „Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej” ks. Edwarda Szafrrowskiego. Z nich korzystałem do 1983 r., to jest to wejścia w życie obecnie obowiązującego Kodeksu Prawa Kanonicznego. Obecny Kodeks wszedł w życie w pierwszą niedzielę Adwentu, to jest 27 XI 1983 r. Od tej pory korzystam z podręcznika ks. prof. Tadeusza

⁸⁷ Tamże, s. 79-82.

⁸⁸ Tamże, s. 88-89

Pawłuka i ks. prof. Edwarda Szafrrowskiego oraz komentarza do obecnego Kodeksu, wydawanego przez KUL. Nasi uczniowie korzystają z podręczników tych dwóch profesorów⁸⁹

W latach 1952-1962 wykładowcą prawa publicznego był ks. J. Czerniawski (+1967). Uzyskał on w 1927 r. na KUL doktorat na podstawie rozprawy pt. *De peccato angeli et praecipua eius poena, quae est abstinatio irreperabilis in malo secundum doctrinam S. Thomae Aquinatis*⁹⁰. Ks. J. Czerniawski był człowiekiem niezwykle pracowitym i czytany. Posiadał olbrzymi księgozbiór. Nie miał tylko talentu w przekazywanie wiedzy, przez co często był niedoceniany przez słuchaczy. Przygotował olbrzymią rozprawę nt. *Sakrament chrztu świętego w Kościele Chrystusowym jako podstawa teologii laikatu*, którą złożył do druku w 1966 r. w księgarni św. Wojciecha w Poznaniu. Niestety śmierć Profesora, zmiany zaszły w teologii po Soborze Watykańskim II, brak poparcia sprawiły, że wydawnictwo po 10 latach odesłało maszynopis tej pracy do Białegostoku. Cechą charakterystyczną formacji intelektualnej ks. J. Czerniawskiego – pisze S. Strzelecki – była otwartość na prawdę – naturalną i objawioną oraz potrzeba ciągłego jej zgłębiania, by spożytkować ją na codzień w życiu i kapłańskiej posłudze. Z Seminarium Duchownego w Wilnie, gdzie wypadło mu studiować w trudnych latach pierwszej wojny światowej, nie wyniósł wiedzy akademickiej imponującej erudycją i precyzją pojęć. Była to raczej elementarna wiedza filozoficzna i teologiczna, nastawiona nie na teoretyzowanie, lecz głównie na praktykę duszpasterską, nie tyle drążącą poszczególne zagadnienia, ile solidna i możliwie całościowa. Ważne jest, że absolwent Seminarium Duchownego opuszczał je świadom konieczności dalszego uzupełniania swej wiedzy ogólnej i kapłańskiej, ale już w stałej konfrontacji z rzeczywistością duszpasterską (...) Nikt nie przeczył, iż była to wiedza rozległa i stale pogłębiana, oparta na autentycznych źródłach, do gruntu kościelna, przeniknięta duchem żywej wiary⁹¹.

Dużą pomocą w nauczaniu teologii w seminariach duchownych służą seminaria naukowe. Dają one bowiem możliwość uzupełnienia wykładów ćwiczeniami, zajęcia się indywidualnie poszczególnymi seminarzystami i zachowanie ciągłości w wypadku studiów specjalistycznych. W Seminarium Białostockim w minionym okresie seminaria naukowe prowadzili: bp prof. dr hab. E. Ozorowski z historii teologii, ks. dr S. Piotrowski z dogmatyki, ks. dr K. Kuła-

⁸⁹ J. Namioł, *Prawo wyznaniowe i kanoniczne w AWSD w Białymstoku w latach 1961-1991* Studia Teologiczne 10/1992/ s. 274-275.

⁹⁰ E. Ozorowski, *Profesorowie*, s.56.
S. Strzelecki, *Ksiądz dr Józef Czerniawski w życiu i posłudze kapłańskiej*, WKAB. 12/1986: nr 4 s. 138-139.

kowski i ks. dr J. Zabielski z teologii moralnej, ks. Z. Lewicki (przejściowo) z teologii ekumenicznej, ks. dr S. Hołodok z liturgiki, ks. mgr J. Pankiewicz, ks. dr H. Ciereszko z teologii fundamentalnej, ks. dr M. Olszewski z teologii pastoralnej, ks. mgr J. Grygotowicz z katechetyki, przez kilka lat ks. dr S. Strzelecki z Pisma Św., ks. dr T. Krahel z historii Kościoła i ks. mgr M. Wydrasz z katolickiej nauki społecznej. Pisane na tych seminariach prace magisterskie były firmowane przez Wydział Teologiczny KUL i ATK. W ostatnich latach prawie wszyscy seminarzyści białostoccy kończą swe studia ze stopniem magistra teologii.

Czymś nowym i oryginalnym w Polsce są sesje naukowe profesorów białostockich z profesorami innych seminariów duchownych. Zapoczątkował je w 1972 r. ks. bp. H. Gulbinowicz. Na początku spotykali się ze sobą cztery razy do roku księża profesorowie z Białegostoku i Drohiczyzna. W 1980 r. z inicjatywy bp. E. Ozorowskiego dołączyli księża profesorowie z Łomży, a w 1983 r. z Siedlec. Częstotliwość spotkań ustalono na trzy w ciągu roku. Po powstaniu w 1992 r. Seminarium w Elku, także profesorowie tegoż Seminarium – chociaż nieformalnie – uczestniczą w tychże posiedzeniach.

Program sesji zwykle jest następujący: odczytanie protokołu, wykład na wybrany temat, dyskusja, informacje o ruchu naukowym i wolne wnioski. Wspólny obiad kończy spotkanie. Sesje te służą zbliżeniu do siebie wymienionych środowisk seminaryjnych i umocnieniu w nich atmosfery naukowej, dają możliwość prezentacji wyników badań prowadzonych w poszczególnych Seminarium i inspirują do dalszej pracy. W latach 1972-1983 odbyło się 40 takich spotkań i 30 w następnym dziesięcioleciu⁹². Sprawozdania z tych spotkań, a niekiedy także wykłady są publikowane w wydawanych przez Metropolię Białostocką *Studiach Teologicznych*.

3. Instytut Teologiczno-Pastoralny

W 1970 r. ówczesny rzadca Archidiecezji w Białymstoku ks. bp dr H. Gulbinowicz, opierając się na wytycznych Stolicy Apostolskiej i Synodu Archidiecezji Wileńskiej, powołał do życia Diecezjalny Ośrodek Kształcenia Soborowego⁹³. Miał on na celu permanentną

⁹² T. Paprocki, *Posiedzenia naukowe księży profesorów z Białegostoku, Drohiczyzna i Łomży*, *Studia Teologiczne*, 1/1983/ s. 315-317.

⁹³ Chodzi tu głównie o okólnik świętej Kongregacji do Spraw Duchowieństwa (AAS, 62/1970/ nr 2 s. 123-134; *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* (AAS, 62 (1970) nr 6 s. 321-384); i statut 154 Synodu Archidiecezji Wileńskiej z 1931 r.

formację kapłańską w aspekcie duchowym, intelektualnym i pasterskim. Ustanowił jednocześnie zarząd w składzie: ks. dr hab. W P i e t k u n – rektor, ks. dr Z. L e w i c k i – zastępca rektora, ks. dr E. K i s i e l – konsultor, ks. dr C. P o t o c k i – sekretarz, ks. dr M. P a s z k i e w i c z – ojciec duchowny⁹⁴. Ośrodek miał prowadzić co miesiąc w wymiarze pięciu (potem czterech) godzin wykłady z zakresu nauk kościelnych, organizować dwa razy do roku (w soboty po Nowym Roku i świętach Wielkiejnocy) zjazdy dla duchowieństwa oraz katechetów zakonnych i świeckich, przygotowywać konwersatoria na konferencjach dekanalnych, czuwać nad rocznymi rekolekcjami dla księży oraz nad innymi formami ich duchowego kształcenia.

Do udziału w wykładach DOKS zostali zobowiązani kapłani piętnastu ostatnich roczników. Mieli oni jednocześnie uczestniczyć w seminariach naukowych z możliwością pisania prac magisterskich. Zapał początkowo był duży i kilku księży rzeczywiście przygotowało dysertacje magisterskie. Potem jednak – jak to zwykle bywa – zapał ten ostygł nieco, lecz instytucja przetrwała. Zarząd DOKS odbywał dwa razy do roku zebrania podsumowująco-programujące. Wiadomości egzekwowano przez konwersatoria. Po trzech latach obecności na wykładach i pozytywnie odbytych konwersatoriach kandydat otrzymywał zaświadczenie o zdaniu egzaminu wikariuszowskiego, po pięciu latach – o zdaniu egzaminu proboszczowskiego. Wykładowcami DOKS byli w większości profesorowie Seminarium.

W 1979 r. nowy ordynariusz Archidiecezji ks. dr E. K i s i e l przeprowadził reorganizację DOKS. Ustanowił on Archidiecezjalny Ośrodek Formacji Duchowieństwa i Instytut Teologiczno-Pastoralny. Wydał też odpowiednie statuty i normy szczegółowego działania. Według nich zarząd AOFD stanowią: moderator, archidiecezjalny ojciec duchowny i rektor ITP. Urzędy te powierzono ks. bp. E. O z o r o w s k i e m u, ks. M. P a s z k i e w i c z o w i i ks. W. P i e t k u n o w i. Zarząd ITP natomiast tworzyli rektor, wicerektor i prefekt studiów, którymi zostali ks. W. P i e t k u n, ks. Z. L e w i c k i i ks. T. P a p r o c k i. Powołany też został zespół wykładowców, składający się głównie z pracowników Seminarium⁹⁵. Po śmierci ks. W. P i e t k u n a jego miejsce zajął ks. S. P i o t r o w s k i, po śmierci ks. M. P a s z k i e w i c z a na jego miejsce wszedł na kilka lat ks. H. S z l e g i e r, a potem ks. B. M a k s i m o w i c z i wreszcie po śmierci ks. T. P a p r o c k i e g o jego obowiązki przejął ks. J. Z a b i e l s k i.

⁹⁴ T. P a p r o c k i. *Posoborowa formacja intelektualno-pastoralna duchowieństwa Archidiecezji w Białymstoku*, *Studia Teologiczne*, 2/1984/ s. 283-285.

⁹⁵ Ich wykaz znajduje się w: WKAB, 6/1980/ nr 1 s. 35.

Według dekretu bp. E. Kisielea zadaniem AOFD jest troska o permanentną formację duchowieństwa diecezjalnego w zakresie życia wewnętrznego, wiedzy teologicznej i posługi pasterskiej oraz koordynacja wszystkich poczynań diecezjalnych w tej dziedzinie⁹⁶. Instytut natomiast ma na celu: a) kontynuowanie i pogłębianie wykształcenia kapłanów w dziedzinie wiedzy filozoficznej i teologicznej, b) prowadzenie badań naukowych i systematyczne wyjaśnianie prawd Objawienia chrześcijańskiego, c) wdrażanie kapłanów do owocnego pełnienia funkcji ewangelizacyjnej i posługi duszpasterskiej, d) wpływanie na kształtowanie świadomości i postawy ewangelizacyjnej laikatu⁹⁷.

Bp. R. Kisiel widział następujące środki formacji ascetycznej kapłanów: a) roczne rekolekcje kapłańskie, b) adoracja Najśw. Sakramentu podczas konferencji dekanalnych, c) dni skupienia z okazji rocznic święceń, spotkań katechetycznych, pielgrzymek kapłańskich itp., d) konferencje ascetyczne, głoszone przy różnych innych okazjach, e) wspólna modlitwa kapłanów w drugi czwartek miesiąca⁹⁸. Dla neoprezbiterów zarządził miesięczne dni skupienia, odbywane w pomieszczeniach Kurii. Wszystkim zaś księżom zalecił przynależność do Unii Apostolskiej Kleru Diecezjalnego i Kapłańskiego Ruchu Maryjnego.

Formację intelektualną kleru diecezjalnego powierzył Biskup Instytutowi, dla którego opracował szczegółowe normy działania. Do formacji duszpasterskiej wskazał następujące środki: a) wykłady i kursy organizowane przez Instytut Teologiczno-Pastoralny, b) konferencje dekanalne, kiedy omawiane są sprawy duszpasterskie, c) konferencje katechetyczne archidiecezjalne i dekanalne, d) dni skupienia dla kapłanów pierwszego roku po święceniach, e) spotkanie duszpasterskie kapłanów w poszczególnych parafiach, f) udział w pracach archidiecezjalnej i parafialnych rad duszpasterskich⁹⁹.

Od strony statutowej AOFD i ITP mają jasno wytyczoną drogę działania. Odbywa się ono bez większych zakłóceń. Czasami frekwencja na wykładach ITP pozostawia wiele do życzenia. Nieobecności jednak zawsze są usprawiedliwione.

Od 1980 r. weszła w życie praktyka, że w miesiącu listopadzie kierownictwo Seminarium i ITP organizuje jednodniowe sympozjum naukowe dla kleryków, słuchaczy ITP i innych księży z udziałem prelegentów z zewnątrz. Wykaz tych sympozjów podają sprawozdania z inauguracji roku seminaryjnego, publikowane regularnie

⁹⁶ E. Kisiel, *Dekret*, WKAB, 6/1980/ nr 1 s. 32.

⁹⁷ *Statut ITP w Białymstoku*, s. 36.

⁹⁸ *Normy szczegółowego działania AOFD*, tamże, s. 33.

⁹⁹ Tamże, s. 34.

w WKAB. Do grona wykładowców ITP zaś zapraszani są często świeccy – pracownicy naukowci białostockich uczelni. W ten sposób pogłębia się międzyuczelniana więź w tym mieście.

4. Kolegium Teologiczne

Tradycja kształcenia zakonnych i świeckich katechetów w Białymstoku sięga pierwszych lat powojennych. Już bowiem w 1946 r. ks. M. S o p o ć k o przy pomocy ks. M. S t o p c z y ń s k i e g o zorganizował kurs dla ok. 80 osób, pragnących pogłębić swe wiadomości religijne. W 1967 r. powstało trzyletnie Studium Katechetyczne Laikatu prowadzone najpierw przez ks. R. H e r m a n o w i c z a, a potem przez ks. T. K a l i n o w s k i e g o. Bp H. G u l b i n o w i c z zmienił jego nazwę na: Ośrodek Wyższej Wiedzy Religijnej. Bp E. K i s i e l e r y g o w a ł 4 I 1978 r. Archidiecezjalne Studium Teologiczno-Katechetyczne i ułożył dla niego szczegółowy program, obejmujący w trzyletnim cyklu 240 godzin wykładowych. Pierwszym dyrektorem Studium został ks. R. K o t k o w i c z. W 1980 r. zostało ono zreorganizowane. W jego miejsce powstało Studium Wyższej Wiedzy Religijnej i otrzymało dyrektora w osobie ks. dr S. L. G ł o d z i a, a od 1981 r. – ks. mgr M. W y d r y. Studium to posiadało odrębną sekcję pod nazwą Studium Katechetyczne, którego dyrektorem został mianowany ks. J. G r y g o t o w i c z¹⁰⁰. W 1985 r. doszła jeszcze sekcja: Studium Życia Rodzinnego, a jej kierownictwo objął ks. M. O ł s z e w s k i¹⁰¹. Stopniowo działalność SWWR i SZR zaczęła podupadać, aż wreszcie wygasła całkowicie. Studium Katechetyczne natomiast z każdym rokiem stawało się coraz bardziej żywe.

Bodźcem do jego rozwoju stało się wprowadzenie w 1990 r. religii do szkół. Spowodowało to napływ kandydatów na studia katechetyczne, stworzyło nowe miejsca pracy dla katechetów oraz pociągnęło za sobą potrzebę podnoszenia ich kwalifikacji. Aby temu zaradzić i żeby Archidiecezjalnemu Studium Katechetycznemu w Białymstoku nadać status państwowy bp. E. O z o r o w s k i podjął rozmowy z władzami Filii UW w Białymstoku.

¹⁰⁰ Ks. J. G r y g o t o w i c z, jest absolwentem Białostockiego Seminarium. Święcenia kapłańskie przyjął w 1959 r. W latach 1968-1971 r. studiował na KUL, gdzie uzyskał stopień magistra i licencjata teologii. Od 1976 r. prowadzi bez przerwy wykłady i ćwiczenia z katechetyki (przejsiowo wykładał pedagogikę). Jest kierownikiem referatu katechetycznego Kurii. E. O z o r o w s k i, *Profesorowie*, s. 62.

¹⁰¹ R. B a l u n o w s k i, *15 lat działalności Studium Katechetycznego w Białymstoku*, WKAB, 2/1993/ nr 1a s. 60-68; też w streszczeniu w: *Na drogach katechezy. Miesięcznik katechetyczny Kurii Metropolitalnej Białostockiej*, 1993 nr 3 s. 2-3.

Po raz pierwszy wniósł tę sprawę 24 I 1990 r. na zebraniu przyjaciół uniwersytetu w Białymstoku, któremu przewodniczył prof. P. B o r o ń. Bp E. O z o r o w s k i wniósł wtedy wniosek o powołanie przyszłościowo przy nowym Uniwersytecie Wydziału Teologicznego. Wniosek spotkał się z pozytywnym odzewem. W jego następstwie 9 II 1990 r. prorektor d/s Filii prof. Z. K u d e r o w i c z złożył wizytę bp E. O z o r o w s k i e m u celem bliższego rozpatrzenia wniosku. Dnia 20 V t.r. odbyło się spotkanie bp E. O z o r o w s k i e g o i ks. T. K r a h e l a z prof. W. S e r c z y k i e m, który wysunął pomysł założenia przy Filii UW Studium Kształcenia Nauczycieli Religii. Pomysł zyskał poparcie prezydenta miasta mgr L. R u t k o w s k i e g o, który 15 IX 1990 r. zwrócił się w tej sprawie pismem do ministra H. S a m s o n o w i c z a. Nadesłana 26 X 1990 r. odpowiedź z Ministerstwa była pozytywna. Także przeprowadzona 20 XII 1990 r. rozmowa z prorektorem J. G a j e w s k i m była pozytywna. Sprawa znalazła się następnie na sesji profesorów seminaryjnych 21 XII 1990 r. w obecności ordynariusza bp E. K i s i e l a i uzyskała zielone światło. Także prof. W. P a n e k, dziekan Wydziału Pedagogicznego, w rozmowie 8 I 1991 r. wyraził swą pozytywną opinię o tym dziele.

Dnia 18 I 1991 r. nad powstaniem w Filii UW Katedry Teologii Katolickiej i Wyższego Seminarium Katechetycznego debatowała Rada Wydziału Humanistycznego Filii UW. Wniosek Dziekana przyjęto większością głosów. W tej sytuacji odbyło się zebranie robocze w składzie: bp E. O z o r o w s k i, prof. J. K o p a n i a, dziekan Wydziału, prof. W. S e r c z y k i ks. J. G r y g o t o w i c z, podczas którego ustalono program wykładów i ćwiczeń z rozłożeniem ich na lata, tygodnie i godziny. Wyznaczono też wykładców i prowadzących ćwiczenia. Sprawozdanie z pracy przelożono na sesji seminaryjnej 31 I 1991 r. Dnia 4 II 1991 r. w rektoracie Filii zostały doręczone pisma bp E. K i s i e l a, Ordynariusza Archidiecezji i prof. J. K o p a n i, dziekana Wydziału Humanistycznego, prorektorowi J. G a j e w s k i e m u, celem nadania dalszego biegu sprawie. W międzyczasie zainteresowano też sprawą min. A. S t e l m a c h o w s k i e g o.

Rektor UW skonsultował przedłożony wniosek na KUL i ATK. Po otrzymaniu pozytywnych opinii, wniósł go na posiedzenie Senatu w dniu 13 III 1991 r. i 27 III 1991 r. Na obu posiedzeniach wysuwano trudności. Kiedy na następnym posiedzeniu Rektor poprosił o głosowanie, wniosek odrzucono jednym głosem. W ten sposób kształcenie katechetów przy Filii UW w Białymstoku zostało chwilowo zahamowane.

Nie przerwano go natomiast w zakresie kościelnym. Archidiece-

zjalne Wyższe Studium Katechetyczne funkcjonowało dalej, a wystawiane przezeń dyplomy były honorowane przez Kuratorium Oświaty. Program zajęć zreformowano zgodnie z tym, jaki miał obowiązywać w Studium przy Filii UW. R. B a l u n o w s k i tak go charakteryzuje: *Według ostatnio ustalonego planu trzyletnich studiów, program obejmuje 267 godzin wykładowych, nie licząc prac dyplomowych i dlatego program przewiduje także 15 godzin seminarium. Ponadto prowadzone są zajęcia w charakterze ćwiczeń. Zazębiają się one w formację pastoralną i obejmują takie zagadnienia jak: wykorzystanie śpiewu w katechezie, przygotowanie liturgii, wykorzystanie w katechezie elementów plastycznych. Ich łączny wymiar – 24 godziny. Wykładowcami przedmiotów filozoficznych i teologicznych, a także innych, w ramach tzw. sekcji ogólnej są księża profesorowie AWSO w Białymstoku. Zajęcia w katechetyki prowadzą również inne osoby, w tym zakonne i świeckie¹⁰².*

W 1993 r. arcybp S. S z y m e c k i przemianował Studium na Kolegium Teologiczne, zgodnie z przepisami państwowymi i ustaleniami między stroną rządową a kościelną. Patronat naukowy nad Kolegium objął Papieski Wydział Teologiczny – Sekcja św. Jana Chrzciciela w Warszawie. Dyrektorem Studium mianował ks. J. G r y g o t o w i c z a, a jego zastępcą p. dr E. M ł y n s k ą. Kolegium prowadzi zajęcia systemem zaocznym. W 1993 r. uczęszczało na nie ok. 120 słuchaczy. Dzięki dotychczasowemu kształceniu, w Archidiecezji Białostockiej pracuje w szkołach ponad 200 katechetów świeckich.

5. Czasopiśmiennictwo archidiecezjalne

Kościelna działalność wydawnicza w Białymstoku po II wojnie światowej była utrudniona z powodu wrogiego do niej nastawienia władz państwowych i braku środków finansowych. Działający od 1946 r. Urząd Kontroli Prasy praktycznie likwidował wszelkie inicjatywy kościelne na tym polu. Szczupła zaś ilość księży nie była w stanie wydawać pisma wielonakładowego. W tym stanie rzeczy sięgnięto po powielacz seminaryjny. Wydawnictwa powielaczowe nie wymagały – wtedy jeszcze – cenzury państwowej i znacznie obniżały koszt publikacji. Tą drogą wydano w 1947 i 1948 r. dwa numery *Wiadomości Archidiecezjalnych*. Ich redaktorem był ks. C. F a l k o w s k i¹⁰³.

¹⁰² E. Balunowski, *15 lat działalności Studium Katechetycznego w Białymstoku*, WKAB, 2/1993/ nr 1a s. 65

¹⁰³ J. Kraśnicki, *Wiadomości Kościelne*, s. 231.

Dalsze wydawanie *Wiadomości* przerwało rozporządzenie państwowe o kontroli druków i wydawnictw prywatnych z 1948 r., które de facto miało na celu właśnie likwidację tego rodzaju przedsięwzięć. Odwilż nastąpiła w 1956 r. W jej następstwie, ówczesny wikariusz kapituły ks. prał. A. Sawicki zdołał uzyskać pozwolenie na wznowienie pisma. Przyjęło ono tytuł: *Wiadomości Kościelne*. Jego redaktorem został ks. W. Pietkun, a dyrektorem administracyjnym – ks. W. Chilton. Nosiło ono początkowo podtytuł: *Miesięcznik diecezjalny białostocki*; potem zmieniono na: *Miesięcznik seminaryjno-wydziałowy*. Fe facto *Wiadomości* nie ukazywały się regularnie. W latach 1957-1958 ukazało się 8 odrębnych zeszytów obejmujących numery 1-14. Nakład był różny: 2 tys., 1 tys. i 300 egzemplarzy. Koszta druku pokrywano ze sprzedaży poszczególnych zeszytów i z dotacji ks. C. Kulikowskiego. W 1958 r. z powodu ograniczeń stosowanych przez władze państwowe, pismo przestało wychodzić.

Cechą charakterystyczną *Wiadomości* z tego okresu był ich wysoki nakład i skierowanie do adresatów nie tylko duchownych, lecz również świeckich. Na zawartość składały się głównie informacje: o rozporządzeniach Kurii, zarządzeniach państwowych dotyczących Kościoła, o ruchu liturgicznym i o życiu Kościoła w Polsce oraz w Archidiecezji. Rozpraw naukowych nie publikowano.

Przerwę wydawniczą zakończyło uzyskanie przez nowego ordynariusza Archidiecezji ks. bp H. Gulbinowicza od GUKP-PiW z dn. 14 IV 1985 r. zezwolenia na wydawanie w Białymstoku kwartalnika *Wiadomości Kościelne* w nakładzie 600 egz., objętości 150 stron formatu A5. Było to wydarzenie ważne, rozpoczynało bowiem nowy okres wydawnictwa kościelnego w Białymstoku trwający do dzisiaj. Redaktorem *Wiadomości* został ks. C. Potocki.

Pierwszy numer *Wiadomości* ukazał się w październiku 1975 r. i nosił tytuł *Wiadomości Kościelne Archidiecezji w Białymstoku* z dodanym podtytułem: *Kwartalnik teologiczno-duszpasterski*. Drugi numer podwójny, nie posiadał już tego podtytułu ze względu na zakaz prezesa GUKPPiW. Na szczęście zakaz ten nie wpłynął na zawartość czasopisma. Miało ono zasadniczo następujące działy: *Stolica Apostolska*, *Episkopat Polski*, *Kuria Arcybiskupia*, *pomoce teologiczno-duszpasterskie*, *Z historii Archidiecezji*.

W pierwszych dwóch działach *Wiadomości* białostockie nie różniły się właściwie od periodyków urzędowych, wydawanych przez inne kurie diecezjalne w Polsce. Specyfiką *Wiadomości* były działy: *Pomoce teologiczno-duszpasterskie* i *Z historii Archidiecezji*. W pier-

wszyc z nich pomieszczono wiele artykułów teologicznych, łącznie z dysertacjami habilitacyjnymi, doktorskimi i magisterskimi, kazań, homilii i medytacji. W drugim zarejestrowano wszystkie ważniejsze rocznice Archidiecezji i wydarzenia z jej życia, a także wydrukowano inne artykuły historyczne. Ważnym elementem tego działu są nekrologi księży. W sumie *Wiadomości* stanowią źródło do dziejów Archidiecezji Białostockiej w przeszłości i dzisiaj. Na przestrzeni 10 pierwszych lat w *Wiadomościach* znalazły się 823 pozycje bibliograficzne¹⁰⁴. Ich autorami w większości wypadków są miejscowi księża i wierni świeccy.

Już zaraz po wydaniu pierwszego numeru *Wiadomości* spokaly się one z przychylnym przyjęciem odbiorców. Dano temu wyraz w prasie i w korespondencji prywatnej do Redakcji. Życzliwość ta towarzyszy piśmie na przestrzeni wszystkich minionych lat. Z okazji 10-lecia naukową dysertację o „*Wiadomościach*” napisał wspomniany już tu ks. J. K r a ś n i c k i, zaś na okoliczność 15-lecia pochlebnią i zarazem krytyczną opinię o nich wydał ks. A. S a d o w s k i¹⁰⁵.

Periodykiem w ścisłym tego słowa znaczeniu naukowym teologicznym są *Studia Teologiczne*, wydawane jako rocznik od 1983 r. w nakładzie 1000 egz., objętości 320 stron formatu B5, staraniem trzech diecezji: w Białymstoku, w Drohiczyń i Łomżyńskiej. Nawiązują one do *Studiów Teologicznych*, wydawanych przed wojną w Wilnie i po wojnie w Rzymie, za cel stawiają sobie prezentowanie, inspirowanie i stymulowanie prac badawczych pracowników naukowych wymienionych trzech diecezji¹⁰⁶.

Pierwszym redaktorem naczelnym *Studiów* został ks. bp E. O z o r o w s k i. Zredagował on 10 numerów, osobiście adiustując maszynopisy, umawiając się o druk z zakładami poligraficznymi i częściowo dokonując korekty. Skład redakcji wynosi 8 osób. W numerze dziesiątym zamieścił on historię tego rocznika i jego zawartość bibliograficzną wynoszącą prawie 200 pozycji¹⁰⁷.

Studia zawierają dwa działy: rozprawy i artykuły, oraz sprawozdania i recenzje. W pierwszym znajdują się pozycje z zakresu nauk kościelnych w szerokim tego słowa znaczeniu, a więc również z filozofii, literatury, historii Kościoła, prawa kanonicznego i katolickiej nauki społecznej. Podobnie drugi dział: podaje informację

¹⁰⁴ Ich pełny wykaz bibliograficzny podaje J. K r a ś n i c k i, *dz. cyt.*, 10/1992/ s. 209-238.

¹⁰⁵ A. S a d o w s k i, *Piętnaście lat „Wiadomości Kościelnych”*, WKAB, 16/1990/ nr 3 s. 98-104.

¹⁰⁶ *Od Redakcji*, *Studia Teologiczne*, 1/1983/s. 4.

¹⁰⁷ E. O z o r o w s k i, *Dziesiąty tom „Studiów Teologicznych”*, tamże, 10/1992/ s.3-12.

o ruchu naukowym w wymienionych diecezjach oraz recenzje i noty bibliograficzne o książkach, interesujących kościelne środowiska naukowe. Jest rzeczą ważną, że w *Studiach* publikują swe prace miejscowi autorzy. *Studia* docierają do wszystkich biskupów ordynariuszów w Polsce i ważniejszych bibliotek kościelnych oraz państwowych. W Białymstoku są one pomostem we współpracy naukowej ze świeckimi uczelniami.

Wspomnieć też należy o wydawanym od kilku lat metodą powielaczową przez alumnów Seminarium *Feniksie* i o piśmie Referatu Katechetycznego: *Na drogach katechezy. Miesięcznik Kurii Metropolitalnej Białostockiej*. Odbiorcą pierwszego pisma są głównie seminarzyści, częściowo księży i ludzie świeccy, drugiego – katecheci świeccy, zakonni i częściowo księży. Pierwsze z nich dostarcza przede wszystkim informacji o Seminarium, a sporadycznie – próbki publicystyki teologicznej, drugie stawia sobie bardziej ambitne cele: zamieszcza krótkie artykuły teologiczne, recenzje podręczników szkolnych, aktualne informacje o katechezie itp.

Kuria w Białymstoku wydawała także regularnie *Kalendarz liturgiczny*, trzykrotnie *Spis kościołów i duchowieństwa* oraz wielokrotnie jego wersję skróconą, a nadto kilkanaście druków zwartych. Wśród autorów tych ostatnich trzeba wymienić: ks. W. Pietkuna, ks. S. Pielańskiego, ks. M. Paszkiewicza, ks. S. Strzeleckiego i ks. T. Krahela. Ks. S. Piotrowski w ostatnim czasie rozwinął na szeroką skalę swą kościelną działalność popularyzatorsko-naukową. Wydaje on jednak własnym sumptem, a Kurie Metropolitalną prosi jedynie o *nil obstat* i *imprimatur*. W Białymstoku przy Kurii nie ma formalnie wydawnictwa. Wszystko, co się ukazuje drukiem, dokonuje się każdorazowo przez podejmowanie odrębnej decyzji.

ZAKOŃCZENIE

Niniejsze opracowanie jest zarysem dziejów nauczania teologii w Wilnie i w Białymstoku w XX w. Szczegółowe przedstawienie zagadnienia wymagałoby badań archiwalnych (zwłaszcza w Petersburgu i w Wilnie) i niewątpliwie przekroczyłoby ramy tej pracy. Już jednak ten zarys pokazuje pewne cechy charakterystyczne interesującego nas tu nauczania.

I tak uderza rola, jaką odgrywała Duchowa Akademia Petersburska w zaborze rosyjskim. Dostarczała ona pracowników do urzędów kościelnych nie tylko w Wilnie, lecz również w innych stolicach biskupich. Była ona nadto ośrodkiem skupiającym razem studentów (alumnów i księży) z diecezji: wileńskiej, warszawskiej, mohylewskiej,

kieleckiej, lubelskiej, a nawet krakowskiej. Akademia ta umożliwiła założenie bez większych trudów w 1918 r. Katolickiego Uniwersytetu w Lublinie.

W okresie międzywojennym znowu podziw wzbudza nimb dla Uniwersytetu Wileńskiego. Jego wskrzeszenie stało się pierwszorzędnym zadaniem rządu odrodzonego państwa. Uniwersytet ten odrodził się jak feniks z popiołów. Do osiągnięcia tego celu zaangażowano środowisko uniwersyteckie: warszawskie, krakowskie i lubelskie. W Uniwersytecie zaś reaktywowano Wydział Teologiczny, tak znaczący dla miejscowego Seminarium i inteligencji katolickiej na tych terenach. Trzeba jednocześnie zauważyć przykładną symbiozę Wydziału Teologicznego z Uniwersytetem. Pracownicy tego Wydziału byli kilkakrotnie rektorami całej *Alma Mater*.

Gdy zaś wybuchła II wojna światowa, najdłużej działał Wydział Teologiczny. On to przez długi okres powojennej zawieruchy prowadził tajne nauczanie, a jego pracownicy dali dowody heroizmu, przechodząc przez więzienie, obozy pracy i łagry. Wydział Teologiczny w tym czasie jeszcze bardziej niż przedtem zespolił się personalnie z Seminarium Duchownym. Środowisko kościelne długo nie mogło się pogodzić z zamknięciem Batorowej Uczelni. Kiedy po wojnie świeccy pracownicy USB w większości przeszli do Torunia, Wydział Teologiczny pozostał w Białymstoku i gdyby nie siłowe jego zamknięcie przez władze państwowe, działałby tu do dzisiaj.

Ciężar kontynuowania nauczania teologicznego w Archidiecezji Wileńskiej po II wojnie światowej wzięło na siebie Seminarium, które siedzibę dla siebie znalazło w Białymstoku. Przeszło ono niezwykle trudną drogą, stanęło nawet wobec ewentualności zamknięcia. To jednak nie nastąpiło i Seminarium, po okresie wprost nieludzkich warunków, funkcjonuje dziś nie gorzej od innych seminariów duchownych w Polsce. Wpisało się ono złotymi zgłoskami w dziedzictwo wileńskie, którego zachowanie, pielęgnowanie i rozwój wzięła na siebie ta część, którą nazwano Archidiecezją w Białymstoku.

Nie można nie zauważyć, że ta Diecezja – druga od końca pod względem wielkości w Polsce – prowadzi nauczanie teologii w zakresie procentowo nie mniejszym niż diecezje duże. Wyrazy uznania znowu należy złożyć pod adresem Seminarium. Jego absolwenci stanowią aktualnie zdecydowaną większość księży pracujących w Archidiecezji Białostockiej. Wilnian można policzyć na palcach. Pracują oni też na misjach w Ameryce Południowej i w krajach byłego Związku Radzieckiego. Seminarium i Wydział Teologiczny były pierwszymi wyższymi uczelniami w Białymstoku. Po nich dopiero powstały: Akademia Medyczna, Wyższa Szkoła Inżynierska (Politechnika Białostocka), Filia UW i Filia Akademii Muzycznej oraz

Wydział Lalkarski PWST w Warszawie. Pomaga to dzisiaj utrzymać w tym mieście więź międzyuczelnianą i wspólnymi siłami dążyć do utworzenia tu samodzielnego Uniwersytetu z Wydziałem Teologicznym.

Na zaakcentowanie zasługuje obfitość pracy wykonywanej przez profesorów seminaryjnych. Wykładają oni na miejscu w Instytucie Teologiczno-Pastoralnym i Kolegium Teologicznym. Trzech z nich (bp E. Ozorowski, ks. J. Zabielski i ks. A. Skreczko) pracuje w ATK w Warszawie. Kilku z nich przyszło z pomocą Seminarium w Grodnie (ks. W. Lewkowicz) i w Elku (ks. S. Hołodok, ks. H. Ciereszko, ks. W. Łazewski i ks. J. Niecierski). Gdy zaś w 1993 r. powstało kolegium Teologiczne w Wilnie, może ono działać tylko dlatego, że wspierają je księża profesorowie z Białegostoku.

Dawna Archidiecezja Wileńska podzieliła się w ostatnim czasie na: Archidiecezję Białostocką, Archidiecezję Wileńską i Diecezję Grodzieńską. Niektóre jej parafie należą nadto do Archidiecezji Mińskiej. Każda z wymienionych (archi/diecezji) posiada własne seminarium. Po okresie więc zakłóceń politycznych, zaczyna się rysować normalizacja, a nauczanie kościelne zaczyna wracać do sal seminaryjnych, szkolnych i uniwersyteckich (przynajmniej w formie duszpastwstwa akademickiego).

L'insegnamento di teologia a Vilnius e Białystok nel XIX secolo

Sommario

L'autore cerca di ricostruire la storia delle scuole teologiche a Vilnius e Białystok nel nostro secolo. Il ruolo speciale giocava l'Accademia Spirituale a Petersburgo. Li hanno studiato tanti sacerdoti futuri di non poche diocesi di Polonia. Grazie a questa Accademia poteva essere costituita l'Università Catholica di Lublino. Nel periodo tra le due guerre mondiali si sviluppa molto presto l'Università di Vilnius. Soprattutto si deve sottolineare la Facoltà di Teologia di questa Università. Durante la seconda guerra mondiale la Facoltà di Teologia non ha smesso di insegnare, avendo dei nessi con il Seminario Vescovile. Dopo la seconda guerra mondiale il peso dell'insegnamento posava sulle spalle del Seminario Vescovile. L'autore descrive l'attività dei professori sul campo dell'insegnamento di teologia sia nel Seminario Vescovile che anche nel Collegio Teologico ed Istituto Teologico-Pastorale.